

A HONFOGLALÓ MAGYAR SZÁLLÁSTERÜLET DÉLI KITERJEDÉSE

I.

Dolgozatunk célja: megvizsgálni a honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedését, rámutatni egy eddig még kellő mélységben nem tárgyalt összefüggésre. Elemzésünk természetföldrajzi szempontból a Bácska, a Temesköz – újkori nevén a Bánság vagy Bánát – valamint a Duna-Száva köze, azaz a Szerémség területét foglalja magában. Az elemzés a Duna-Tisza közén a Baja-Szeged vonaltól délre eső területre, a Tisza és a Déli-Kárpátok közén a Maros folyótól délre levő területre, a Duna-Száva közén pedig a Valkó/Vulka¹ és a Baza/Boszut folyó vonaláig terjed ki. Vizsgálatunk tehát – ha a kutatási területet a jelen politikai földrajzi beosztás alapján írjuk le – a mai Szerbia északi, vajdasági részére, valamint Románia délnyugati szélére terjed ki, sőt két lelőhely miatt a mai Horvátország baranyai, illetve szerémségi részére is figyelniünk kell. De természetesen bele kell, foglaljuk anyaggyűjtésünkbe az 1919-es államhatár magyar oldalának a déli sávjában, azaz Baja és Szeged környékén előkerült leleteket is.

Dolgozatunk a régészeti leletek, és e forrásbázison belül is a sírleletek topográfiai elemzésén alapszik.² A temetkezések közül pedig csak a katonai elit, azaz a Hampel József által honfoglaló magyarként,³ Szőke Béla által pedig középréteggént leírt csoport⁴ leleteit

elemezzük. A leletanyag ilyen lehatárolását a honfoglalás-kori leletek másik csoportjához, a hampeli értelmezésű „b” csoporthoz, azaz a Szőke Béla-féle terminológia szerinti köznéphez kapcsolódó időrendi⁵ és etnikai értelmezési⁶ vita indokolja. A szűkített forrásbázis használata által talán az eredmények is kevésbé lesznek megkérdőjelezhetők.

II.

Több mint száz éve foglalkoztatja a magyar kutatást a honfoglaló magyar szállásterület déli elterjedésének a meghatározása. A 19. század utolsó évtizedeiben jelentek meg az első eredmények. Ebben az időszakban több tényező szította a szakmai érdeklődést a honfoglaló magyar leletek, és térképre vitelük révén a 10. századi szállásterület határai iránt. A korabeli Magyarország számos városában alakult régészeti egylet, múzeum az 1867-es kiegyezés utáni évtizedekben, általában néhány helyi humánértelmiségi kezdeményezésére. Dolgozatunk földrajzi lehatárolása miatt első helyen az 1872-ben, Temesvárott megalapított a Délmagyarországi Múzeumra,⁷ a másodikon a Zomborban, 1883-ban életre hívott Bács- Bodrog vármegyei Történelmi Társulatra⁸ kell utalnunk. Mindkét intézmény tízes

1 Dolgozatunkat magyar nyelven írjuk, így a helynevek magyar alakját használjuk, a jelen politikai határoktól függetlenül. A magyar helynevek használatát a Kárpát-medence déli harmadában több tényező sajnos nehezíti. Nem utolsó sorban az is, hogy a török hódoltság idején elenyészett, illetve átalakult helynevek visszamagyarosítására több, eltérő eredményt hozó kísérlet is történt a 19. század második felében. Így egy-egy adott esetben az illető falunak – városnak több magyar neve is lehet. Jellegzetes példaként a középkorban Valkóvárként szereplő kisváros említendő. Ezt ugyanis a dualizmus-kori magyar helynévtárak is Vukovárként tartják számon. Miközben a középkori névforma is használatos volt.

2 Hálás köszönettel tartozunk mindazon kollégáknak, akik a sírleletek / temetők adatbázisának az összeállításában segítettek, illetve az általunk elkövetett hibákat és félreértéseket korrigálni igyekeztek. Külön szeretnénk e helyen is köszönetet mondani Langó Péternek, Ricz Péternek, Szekeres Ágnesnek, Türk Attilának, Varga Sándornak, Željko Demonak és – végül, de egyáltalán nem utolsó sorban – kötetünk ünnepeltjének, Kovács Lászlónak.

3 Az „Althertümerben” (HAMPEL 1905, I. köt., 819.) az adott leletanyag „vierte Gruppe erste Hauptgruppe”, azaz „négyes csoport, első főcsoport” meghatározással szerepel, a nagy sírszámú, soros temetők leletei pedig a második főcsoport. A két csoportra bontás olvasható Hampel József következő munkájában, az „Újabb tanulmányokban” is: HAMPEL 1907, 9. Hampel itt oly módon osztotta két csoportra a 10–11. századi leletanyagot, hogy a magát a két csoportot nem nevezte meg jellegzetességeik felsorolásának az elején. Csak annyit tett az elhatárolás jeleként, hogy a 10–11. századi leletanyag osztályozását egy „a”, illetve „b” jelű alfejezet keretei között írta le. Az alfejezet jelölése használt „a”-betű, vált a későbbiekben a lovas-fegyveres sírok nevévé.

4 SZŐKE 1961, 27–84.

5 A köznépi leletanyag időrendi besorolásáról folyó vita vonatkozásában nem kerülhetjük meg egy körülmény rögzítését. Kötetünk ünnepeltje Kovács László egy lényeges lépést tett az ún. Bijelo Brdo-i kultúra korai rétegeinek elkülönítésében, a Jochen Giesler könyvéről írott recenziójában: KOVÁCS 1985, 207–222.

6 E vita egyes állomásait, az egymásnak feszülő két nézőpontot egy korábbi munkánkban tekintettük át: TAKÁCS 1997, 171–177.

7 Történetét röviden ismerteti: BUDAY 1893, 151. A múzeum épületét röviden leírta: BELLAI é.n., 171.

8 Történetéhez lásd: GUBITZA–TRENCSÉNY 1908, 3–5; BODOR 1982–1983, 14; KÁICH 2006, 95–99.

nagyságrendben mentett meg az enyészettől 10. századi sírokat. A földolgozási terület északi szélén fekszik, így is azonban meg kell emlékeznünk a szegedi múzeumról. A szegedi múzeum szakemberei ugyanis 1888-tól oly módon kezdték meg a régiségek gyűjtését, hogy nemcsak Csongrád megyére, hanem a Bánság északi részére is fokozott mértékben figyeltek. Így a szegedi régészek ügybuzgósága révén menekült meg az enyészettől a korabeli Csongrád megyében fekvő Horgos két 10. századi temetője, valamint több, észak-bánsági, a korabeli közigazgatási beosztás szerint: Torontál megyei, honfoglalás kori lelőhely, így Oroszlámos, Majdán, Rábé leletanyaga is.⁹

Az egyesületi formában vagy vármegyei, városi kezelésben működő múzeumok, kutatóhelyek gyűjtőtevékenysége jelentős mértékben irányult a honfoglaló magyar emlékek fellelésére, különösen 1896, a honfoglalás ezeréves évfordulója előtti években. Az egyes vármegyei régészeti egyletek által összegyűjtött adatok a helyi szakemberek által írott összefoglalásokban, és/vagy a Borovszky Samu által szerkesztett „Magyarország Vármegyei és Városai” című monográfia-sorozat egyes kötetekben kerültek közlésre.¹⁰ A helyi kezdeményezésre összegyűjtött adatok csak részben találtak utat a magyar tudományosság központi intézményei által szervezett, országos léptékű összefoglalások íróihoz. A 19. század végén csak és kizárólag történészek – tegyük azonban hozzá a kor legjelentősebb történészei – értekeztek a honfoglaló magyar szállásterület kiterjedéséről.¹¹ A honfoglaló magyarság régészeti emléktanyájáról összefoglaló szinten értekező Hampel József ugyanis e kérdésre nem tért ki, a 10. századi leletek elterjedését az ő munkáiban csak az egyes lelőhelyek tételes felsorolása volt hivatott szolgálni.¹² A honfoglaló szállásterület határaitól értekező történészek pedig nem a régészeti leletek, hanem az évszázadokkal később írásba foglalt magyar krónikás hagyományra, illetve a kortárs, tehát 10. század rendkívül szűk külföldi forrásanyagára alapozták elgondolásaikat. Egy további, a szállásterület problematikájához azonban sok ponton kapcsolódó kutatási területté vált a határvédelem kialakulásának

a vizsgálata. Jellegzetes példaként Karácsonyi János dolgozatára utalunk Magyarország nyugati határvédelmének a kialakulásáról, e mű címe, sokat mondóan a „halavány vonások” szófordulattal indul.¹³ A történészek ez esetben a forráshiányt vagy a honfoglalók axiomaticusnak tekintett nomád életmódjából kikövetkeztetett elgondolásokkal, vagy a törzsenként történt megtelepedés, szintén axiomaticus érvényűnek tekintett feltételezéséből, vagy pedig 11. századi írott adatok visszavetítésével igyekeztek kiegészíteni. A tisztán látást segítette viszont egy 10. század közepi forrás, a „De Administrando Imperio” leírása Turkia, tehát a Magyar Nagyfejedelemség déli határáról. E forrás 40. fejezete ugyanis köztudott módon a Vaskapu-Belgrád-Sirmium vonalat, tehát a Száva és a Duna folyót jelöli ki „Turkia” határának.¹⁴ A 19–20. század fordulójának történészei e leírást nem a maga egészében fogadták el. Marczali Henrik összefoglalása alapján egy olyan nézet terjedt el,¹⁵ hogy a Szerémség vagy csak a 10. század végén, vagy pedig – némileg realisabb módon – csak Simeon cár 927-es halála után¹⁶ került volna a magyar fejedelmek uralma alá.

A századforduló kutatását mintegy összegzi Tagányi Károly 1913-as tanulmánya a gypüröl és a gypüelvérol.¹⁷ A magyar kutatásban ő volt az első, aki teljes következetességgel igyekezett megkülönböztetni magát a határ sávját annak ritkán lakott előterétől. A kutatás menetét évtizedekre meghatározta az, hogy Tagányi a gypüelvérolt a gypü sávja elé is, és mögé is rekonstruálta. Továbbá a 20. századi kutatásokat az is meghatározta, hogy e két fogalom különbsége a későbbi kutatónemzedékek számára sem vált nyilvánvalóvá. Így gypü és gypüelvérol fogalma összemosódott az uralmi terület – kifejező német szóval: „Machtbereich” fogalmával, a települési terület fogalma pedig – szintén német szóval: „Siedlungsbereich” fogalmával. Pedig a koraközépkori Európa számos más, formálódó országában is megfigyelhető az, hogy a helyi katonai elit nagyobb területeket tudott uralma alá hajtani, mint etnikailag is belakni. Tagányi a Felvidéket, a Dél- és Nyugat Dunántúlt, azaz Zala, Vas és Sopron megyét, a Kárpátok

9 Kovács 1991–1992, 37–75.

10 Csak a Bács-Bodrog, illetve Temes megyei kötet megfelelő fejezete tartalmaz régészeti utalásokat, a Torontál megyei kötet sajnos nem: REISZIG é. n. a, 32–33; SZENTKLÁRAY é. n. 246–247; REISZIG é. n. b 340–341. A néhai Torontál vármegye vonatkozásában a honfoglalás kori leletek bemutatásának a hiánya annak következtében tűnik igazán meglepőnek, mert ugyanezen kötet őskori fejezete igen sok régészeti utalást tartalmaz: KISLÉGHY-NAGY é.n. 304–328.

11 MARCZALI 1895, 130–133; PAULER 1899, 7–8; PAULER 1900, 41–42.

12 HAMPEL 1907, 4–7, 9–10, 1. jegyzet.

13 KARÁCSONYI 1901, 1039–1058.

14 GYÖRFFY 1986, 121, KRISTÓ et al. 1995, 129.

15 MARCZALI 1895, 130–133; PAULER 1899, 7–8; PAULER 1900, 41–42.

16 BÁLINT 1991, 101. Érvelésében F. Šišićre, D. Kosevre és Joseph Marquart-ra hivatkozik. Bírálja Szerémség 927 utáni elfoglalásának a tételét, de konkrét adatra nem hivatkozik: DIENES István DIENES–KRISTÓ 1978, 114.

17 TAGÁNYI 1903, 97–104; 145–152; 201–206; 254–266.

déli szélét, azaz a korabeli Krassó-Szörény megyét, valamint Erdélyt jelölte meg ilyen, lakatlan gyepek. Dolgozatunk tematikája miatt a Krassó-szörényi régió név szerinti említése tekinthető a legfontosabb utalásnak.

Ha röviden akarjuk jellemezni a 19–20. század fordulójának kutatását, első helyen azt kell kiemelnünk, hogy az elterjedési terület és annak határai vonatkozásában is megtörtént a problémák felvetése, sőt megszülettek az első válaszok is. Kis túlzással az is állítható, hogy a 20. század későbbi évtizedeiben megfogalmazott kérdések e korszak szakirodalmában már szinte kivétel nélkül megtalálhatók, ha másképp nem, legalább jelzesszerűen. A későbbi évtizedek kutatása – a honfoglalás-kor számos más résztemájához hasonlóan – az elterjedési terület tárgyalásánál is a századfordulós kérdésfelvetésekhez tért vissza, a válaszokat igyekszik árnyaltabban megfogalmazni.

Az egyes kérdések pontos megfogalmazását, a válaszok minőségét is akadályozta a fogalmi tisztázatlanság, az egyes, egymással rokon – de nem azonos tartalmú! – fogalmak összeecserélése. A legfontosabb hiányosság: a 19–20. század fordulójának a kutatása egyoldalúan a politikai határok rekonstrukciójára figyelt. Így – amint erre már fentebb utaltunk – a kor történései nem vették észre azt, hogy az uralmi terület és a települési terület esetleg különbözhetett is egymástól. További, és szintén nem csekély nehézségeket okozott az is, hogy a határ rekonstrukciójánál a határ fogalmának számukra korszerű, tehát 19. század végi értelmezéséből indultak ki. Nem figyeltek fel tehát arra, hogy Magyarország esetében a határ egészen a törökkor végéig nem egyetlen, pontosan meghúzott vonalként, hanem egy keskenyebb – szélesebb sávként értelmezhető. *Nota bene*: hasonló határértelmezéssel a középkori Nyugat-Európában is találkozni.

1918 után egy új tényező határozta meg a honfoglaló magyar szállásterület régészeti kutatását. Az I. világháborút lezáró békekötések határmegvonásai folytán a 10. századi szállásterület jelentős része az utódállamok területére került, így a szállásterület széleinek a kérdése is „határon túli” problematikává vált. Igencsak megnehezült a primer forrásfeltárás. Bár e jelenség a honfoglaló magyar szállásterület nyugati, északi és keleti széleinek a vonatkozásában is adatolható, mégis a déli részek esetében mutatkoznak a legnagyobb problémák

mind a leletek közlése, mind pedig azok értelmezése során. Hosszú évtizedeken át csak minimális szinten folyt a honfoglaló magyar sírok leletmentése, és szintén a minimálisra csökkent a honfoglaló magyarokhoz köthető sírok közlése. Különösen olyan régiókban, ahol az adott körzet múzeumában nem ténykedett magyar nemzetiségű kutató.

Mindhárom feldolgozott régióban hasonló jelenségeket tapasztalni, jelentősek azonban a különbségek is. A bánági régióban mutathatók ki kedvezőbb fejlemények, különösen az utóbbi években. Itt ugyanis az utóbbi két-három évtizedben sor került több mint tíz temetőrészlet feltárására, és e munkálatok java része közlésre is került. A határ szerb oldalán a nagykikindai és verseci, a román oldalon pedig a temesvári múzeum szakemberei jeleskedtek a leginkább a honfoglaló magyar régiségek feltárásában. Temesváron Gáll Erwinnek a kutatásba való bekapcsolódása óta lendült fel a honfoglalás-kori lelőhelyek hitelesítése és közlése. Neki köszönhető több kelet-bánági temető közlése, valamint az erdélyi, partiumi és kelet-bánági temetők összefoglaló igényű elemzése is.¹⁸ A szerb oldal lelőhelyei közül kiemelendő Beodra, Bocsár, Hódegyháza, Nagykikinda, Versec, a román oldali lelőhelyek közül pedig Hodony, Németszentpéter, Temesvár – Csóka erdő. Bácska esetében sajnos csak a doroszlói sírral, valamint néhány Szabadka-, illetve Zenta-környéki szórvánnyal gyarapodott a honfoglaló magyar sírleletek korpusza az 1918 utáni időkben. Az északkelet-bácskai lelőhelyek között egy Ludas-Csurgó helymegjelöléssel közölt, valójában azonban Hajdújárás-fűzfatori lelőhelyű, honfoglalás kori sír lószerszáma (kengyele és zablapárja) jelentett újdonságot az 1945 utáni évtizedekben.¹⁹ A leleteket Szekeres László és Ricz Péter egy meglehetősen nehezen elérhető összefoglaló munkában tette közzé, sajnos téves helynév-meghatározással.²⁰ A fotót így, a könnyebb elérhetőség és a lelőhely-pontosítás érdekében újraközöljük (1. kép).²¹

A Szerémség esetében egy, a Bánág és a Bácska kutatásában ismeretlen körülmény is akadályozta a honfoglalás kori régiségek kutatását. Honfoglaló magyar sírok leletei az 1918 előtti időkben nem kerültek közgyűjteménybe, így a helyi kutatás egészen egyszerűen nem is számolt létezésükkel. Mind a szerb, mind pedig a horvát historiográfia olyan bolgár és/vagy bizánci

18 GÁLL 2004–2005, 335–454.

19 SZEKERES–RICZ 1998, 86, számozatlan fénykép.

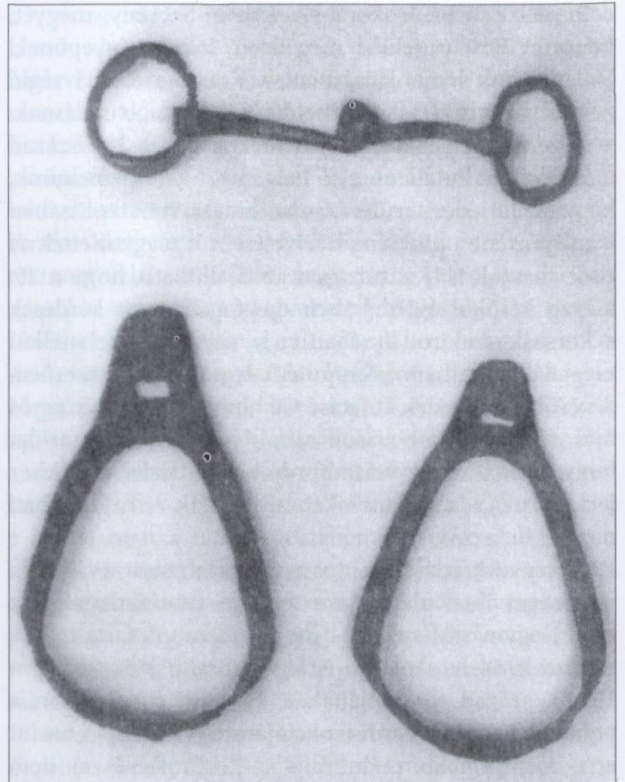
20 A A Ludas-csurgói lelőhely hiányzik a kötet adattárának honfoglalás kori részéből. Ugyanitt szerepel viszont a Hajdújárás – fűzfatori lelőhely. SZEKERES–RICZ 1998, 118–119. E bejegyzést újraközöljük. „Az E – 75 (E-5) nemzetközi út Palics–Hajdújárás szakaszának bal oldalán, az ún. Fűzfator közelében 1957-ben Tóth (Larma) Ferenc földjén lovassír került napvilágra. A leleteket (vaskengyelt) Róka László gyűjtötte be, s vázlatot is készített a lelőhelyről.” SZEKERES–RICZ 1998, 119. A dolgozat írója hálás köszönetét szeretné kifejezni Szekeres Ágnesnek, a lelőhely-pontosítás során nyújtott segítségéért.

21 Ősi Sándor másolta ki és szerkesztette össze az ábrákat, és ugyanő készítette az elterjedési térképet is. Munkájáért fogadjunk hálás köszönetemet.

fennhatóság alatt álló határterületnek tekintette a Szerémséget, ahová a magyar fejedelemség hatalma a 10. században nem terjedt ki.²² E szemléletet tükrözi vissza a Vukovár–Lijeva bara-i, azaz a valkóvári ispánsági vár melletti temető előzetes közleménye, a részletes elemzésnek is beillő kiállítási katalógusa, valamint a 92. sírban kibontott reflexíj elemzése.²³ Az adott helyszín feltárásai során több sír esetében is joggal fel lehetett (volna) vetni a magyar származtatás lehetőségét, mert egy sírban 10. századi övveret és szíjvéget, egy sírban csont tegez mellékletet, öt sírban íjmerevítő csontlemezeket, kilenc sírban pedig nyílhegyeket, összesen 24-et sikerült kibontani.²⁴ A temetőt elsőként Zdenko Vinski dolgozta fel, és keltezte azt a 10. század eleje és a 12. század közé. Ő – a felsorolt leletek ellenére is – a szláv értelmezés szilárd híve maradt, és ennek értelmében még a Hampel József által alkalmazott felosztást is módosította. Hampel József ugyanis – amint erre már utaltunk – az 1905-ös felosztásában az A csoportba tartozó temetőket magyarnak, a C-be tartozókat szlávnak határozta meg, a közöttük levő B csoportot pedig vegyes etnikumúnak. Vinski ezt oly módon alakította át, hogy a valkóvári/vukovári temető esetében a B csoportot is szlávnak nyilvánította.²⁵ Merev elgondolását csak Željko Demo jóval árnyaltabb megközelítése tudta kiigazítani az utóbbi években.²⁶

A Szerémség Szerbiához került részében Egészen 1958-ig kellett várni az első olyan 10. századi temető előkerülésére, a magyar etnikai azonosítást a helyi kutatás számára is minden kétségen felülívé tette a rítus, tehát a részleges lovastemetkezés. A honfoglaló magyar leletek szerémségi példáinak a megismerését igencsak akadályozza az, hogy Batajnica – Velika humka-i temetőről – öt(!) évtizeddel a feltárása után – csak két rövid, éves jelentés, vagy egy-egy koraközépkori ékszertípus katalógusszerű gyűjtésének megfelelő tétele alapján tájékozódhatunk.²⁷

Nemcsak az új lelőhelyek és/vagy leletek regisztrálása szolgálja a lelőhelyjegyzék kialakítását, hanem a régebben közölt leletek-leletegyüttesek átrostálása, a tévesen felvett adatok kiiktatása is. Ilyennek tekinthető

1. kép Hajdújárás–Fűzfásor, a honfoglaló lovassír zablapárja és kengyele (SZEKERES–RICZ 1998, 86, számozatlan fénykép nyomán)

a feldolgozásra kiszemelt vidéken egy Versec környéki, hajfonat-korongnak meghatározott szórványlelet, áttört testén egy négylábú, fantasztikus állat, feltehetően sárkány ábrázolásával.²⁸ Az áttört korong részletformái, így elsősorban a téglalap alakú, tehát széles és lapos függesztőfűl alakja megbízhatóan utal arra, hogy nem egy 10., hanem egy 12–13. századi régiséggel van dolgunk. Egy olyan díszkoronggal, amelynek pontos hasonmásait a zsámbéki feszítőzabla kerek díszítményei között láthatjuk viszont.²⁹

Mivel egy-egy adott esetben a lelet közlésének a folyamata egyben az első értelmezés megfogalmazásának a lehetőségét is jelenti, azt várhatnánk, hogy a honfoglaló

22 Egyetlen, de jellegzetes példaként a Sremska Mitrovica, azaz a középkori Száva-szentdemeter történetét tárgyaló tanulmánygyűjtemény koraközépkori cikkére utalunk, amely már címében is, mondhatni szinte programadó módon Sirmium "bizánci koráról" szól: FERJANČIĆ 1969, 32–58.

23 VINSKI 1959, 99–109; DEMO 1996; DEMO 2005, 77–85.

24 Övveret és szíjvég az 53. sírban; tegez a 127, 232, 237, 268, 336. sírban; íjmerevítő csontlemezek a 92. sírban; nyílhegy pedig a 40, 80, 127, 232, 268, 312, 399, 434, 441. sírban került napvilágra. VINSKI 1959, 103–104; DEMO 1996, 71–87; DEMO 2005, 77–85.

25 VINSKI 1959, 103–104.

26 DEMO 1996; DEMO 2005; DEMO 2009.

27 KOVAČEVIĆ–DIMITRIJEVIĆ 1959, 151–153; MILOŠEVIĆ 1962, II. tábla; JOVANOVIĆ 1977, 152; PAROVIĆ–PEŠIKAN 1981, 185; PERIŠIĆ–BOJOVIĆ et al. 1981, 90, 241. tétel; 92, 262, 266. tétel; 98, 369, 370. tétel; BAJALOVIC–HADŽI–PEŠIĆ 1984, 68–69; 115–120. tétel; 77–78, 189, 190. tétel, 81, 219. tétel; 87, 268. tétel, 112, 479. tétel, 113, 487; DIMITRIJEVIĆ 1982a, 49–50; BÁLINT 1991, 211.

28 FODOR 1980, 192–194; BÁLINT 1991, 260; KOVÁCS 1991, 422.

29 TÓTH 1994, 188, 208–210.

magyar szállásterület határainak a vizsgálatában is új nézőpontok kellett, hogy megjelenjenek az egyes szomszéd államok régészeti kutatásának a bekapcsolódása révén. Általánosságban elmondható, hogy a környező államok régészei e lehetőséggel csak korlátozott mértékben éltek. A román és a szerb régészek közül csak kevesen ismerték fel a honfoglalók régészeti hagyatéka által felvetett kérdések jelentőségét. A helyi szakfolyóiratokban csak nagyritkán megjelentetett honfoglaló magyar leletek közleményeiben többnyire alig egy-két probléma felvetése szokott szerepelni. Az első megközelítés ilyen esetekben egy sajátos rácsodálkozás szokott lenni arra, hogy a honfoglaló magyarok hagyatéka egyáltalán kimutatható Magyarországon 1919-es államhatárain kívül.³⁰ A honfoglaló magyar sírokat ilyen alapállásból elemző szerb vagy román régészek közleményeiben több esetben is olvasható egy didaktikus magyarázat, arról, hogyan egyeztethető e leletanyag az államnemzeti történetírás posztulátumaival. Az egyeztetés tipikusan olyan elgondolásokat szokott felszínre hozni, amely a magyarok megjelenését szórványosnak minősíti az axiomatikus érvényüként kezelt, helyi, többségi, óromán, vagy ószerb lakosság körében. Általánosságban jellemző továbbá az egyes tárgytipusok lehető legkésőbbre datálása, annak a bizonyítása érdekében, hogy a feldolgozott lelet szűkebb vagy tágabb földrajzi környezete csak évtizedekkel a honfoglalás általánosan elfogadott dátuma után került volna magyar fennhatóság alá. A néhai Jugoszlávia régészeti kutatásában pedig az is hátráltatta a kutatást, hogy a honfoglaló magyar leletanyag egy sajátos időrendi „senki földjére” került. Nemcsak a horvát vagy a szlovén, hanem a szerb kutatás is teljes mértékig elfogadta Zdenko Vinski nézetét arról, hogy a népvándorlás kora az adott térségben a 8–9. század fordulóján zárul.³¹ Utána a helyi régészeti kutatás(ok) felfogása szerint a délszláv monarchiák kialakulásának ideje következik, amibe a honfoglaló leletanyag még áttételesen sem illeszthető bele.

A honfoglaló magyar leletanyag fentebb csak vázlatosan ismertetett megítéléséből adódott egy olyan szemlélet is, amely területi szempontból is marginális jelentőségüként kezelte az ilyen lelőhelyeket a Bácskában, a Szerémségben, a Bánságban. Egyetlen, de jellemző

példát hozunk az ilyen gondolati modellekkel élő kutatók munkásságából: Călin Cosma egy közelmúltban megjelent tanulmányát.³² Cosma ugyanis csak és kizárólag az 1919-es magyar-román, vagy román-szerb határ közvetlen közelében hajlandó számolni honfoglaló magyar sírokkal. Miközben – más munkái alapján ez nagy biztonsággal kimondható – ő maga is tud ilyen sírokról Temesvár környékén, Kolozsvárott, vagy a Maros folyó mentén.

Az előző bekezdésben vázolt, negatív előjelű adatsort jelentős mértékben árnyalják a pozitív ellenpéldák. Első helyen a szlovák Anton Točíkra kell utalnunk. Ő ugyanis máig alapműnek számító lelőhely-katalógust tett közzé a Szlovákia területén feltárt honfoglaló magyar temetőkről.³³ A szerb kutatásban Nebojša Stanojević nevéhez fűződik egy hasonló, bár jóval több hibával is megterhelt leletkatalógus.³⁴ Egy további pozitív példát Danica Dimitrijević munkássága szolgáltat. Ő tudott a szerb régészetben elsőként oly módon értekezni a Dél-Bácska 10. századi leletanyagáról 1975-ben, hogy elfogadta az adott terület politikai hovatartozását a korabeli Magyar Fejedelemséghez.³⁵ Szintén e szemlélet valósult meg egyik utolsó munkájában, Bálint Csanád kandidátusi értekezéséről³⁶ írott recenziójában is.³⁷ Végezetül, igencsak pozitív fejlemény az, hogy a román régészetben felnőtt az ezredfordulóra egy olyan fiatal kutatónemzedék is, amely már nem a honfoglaló magyar leletanyag marginalizálását, hanem sokoldalú elemzését tartja fő céljának. E körbe tartozik Horea Ciugudean, Zeno-Karl Pinter, Ioan Marian Țiplic, Aurel Dragotă és még több más, részben nem erdélyi illetőségű román régész is.³⁸

A szomszédos államok régészeti szakirodalmának tallózó, de így is meglehetősen hosszúra nyúlt ismertetése után térjünk vissza a magyar kutatáshoz. A két világháború közötti időszak történeti szakirodalmában több jelentős előrelépés is történt az államalapítás kori országhatár rekonstrukciójában. Bár az eredmények mind a nyugati országhatár elemzése során születtek, egyes meglátások – amint ez az alábbiakból is kiderült – a 10. századi szállásterület déli szélére is vonatkozathatók. Kring [=Komját] Miklós két alkalommal is értekezett a nyugati határ kialakulásáról az 1930-as években.³⁹

30 E kérdést egy közelmúltban megjelentetett dolgozatunkban elemeztük: TAKÁCS 2006a, 186.

31 E felosztást jelzi címével is: Vinski 1971, 375–397.

32 COSMA 2001, 499–564.

33 TOČÍK 1968.

34 STANOJEVIĆ 1989. E mű hibáit is kötetünk ünnepeltje javíttatta ki, rá jellemző gondossággal: KOVÁCS 1991, 399–424.

35 DIMITRIJEVIĆ 1975, 68–96.

36 BÁLINT 1991.

37 DIMITRIJEVIĆ 1991, 208–217.

38 Egy-egy kiragadott példaként lásd az alábbi tanulmányokat: CIUGUDEAN–PINTER–RUSTOIU 2006; ȚIPLIC 2005, 133–156; PINTER–DRAGOTĂ–ȚIPLIC 2006, 48–49, 57–91; DRAGOTĂ 2006.

39 KRING 1934, 3–26; KRING 1938, 475–486.

Belitzky János pedig 1937-ben jelentette meg elemzését a nyugat-magyarországi besenyő településekről.⁴⁰ Munkája alapján a határvédelem etnikai komponense, a határ mellé telepített csatlakozott népek ténye vált a korábbiánál jobban felismerhetővé. Kettőjük közül Kring eredményei bizonyultak tartósabbnak. Jelentős mértékben annak következtében, hogy Belitzky nem járt el kellő körültekintéssel a forrásanyag megrostálása során, így számos a besenyőkre vonatkozó forráshivatkozása a későbbiekben korrekcióra szorult. Kring munkái alapján vált általánosan elfogadott felismeréssé az, hogy a nyugati határvédelem kialakulása egy hosszan elhúzódó folyamat lehetett, amelynek a leginkább lényeges lépései már az államalapítás után zajlottak le. Jelentős megállapításokat fogalmazott meg a magyarság koraközépkori szállásterületéről Kniezsa István is, a helynevek vizsgálata alapján.⁴¹ Bár a felhasznált forrásanyag csak az esetek elenyésző hányadában volt pontosabban keltezhető, és így a rekonstruált öszkép is bizonytalanságokkal terhelt, Kniezsa műve mégis tartalmaz egy olyan megállapítást, amely talán a 10. századi szállásterület szempontjából is jelentőséggel bír. A helynevek elemzése arra mutatott rá, hogy a magyarság csak egy hosszú folyamat eredményeként tudta belakni az országot, így még Szent István korában is kimutathatók olyan, a későbbi évszázadokban magyarok által (is) mikrorégiók, ahol ekkor még a helynevek tanulsága szerint magyarok nem éltek volna. E megállapítást a későbbi évtizedekben több kutató is alapul vette további megállapítások kimunkálásához. E kutatók azonban rend szerint nem figyeltek fel arra, hogy az ilyen mikrorégiók közös jellemzője nem csupán, sőt talán nem is elsősorban a határszéli elhelyezkedés a 10–11. század fordulóján alapított ország területén belül, hanem egy sajátos természetföldrajzi meghatározottság, amelyet röviden egy-egy régió nagyállat-tartó életmódra való alkalmasságaként írhatunk le. Pedig e körülményre maga Kniezsa István is igyekezett felhívni olvasói figyelmét.

1945 után másfél évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a 10. századi szállásterület kiterjedésének a kérdése ismét elemezhetővé váljon. Az adott kérdés elemzése „kellemetlen” felhangokat kapott, mert a honfoglaló magyar szállásterület jelentős mértékben meghaladta a 1919-es államhatár vonalát. Egyetlen kivételt a nyugati határ vizsgálata jelentette, aktuálpolitikai felhangoktól egyáltalán nem mentesen. Így alakulhatott ki az, hogy

egészen az 1970-es évekig szinte csak a nyugati határ vonatkozásában születtek elemzések az államalapítás-kori határvédelem kialakulásáról és szervezetéről. Egy sajátos, „etnikai” színezetet kapott a határvédelem kutatása 1973-tól, amikor megjelent Hansgerd Göckenjan könyve a középkori Magyarország határáreiről és segédnépeiről.⁴² E könyv hatását a magyar történettudomány nem szokta kellő mértékben számon tartani. Pedig e hatás minden kétségen felül nagy volt, hiszen Göckenjan műve volt az egyik alap, amelyre Györffy György a határvédelmet taglaló elemzéseit ráépítette. Györffy elemzései közül csak egy kapcsolható jelen dolgozatunkhoz, az is csak áttételes formában: a Szlavónia 11. századi területi kiterjedését, határait taglaló munka.⁴³ A Györffy György által meghúzott határ tipikusan a hatalmi övezet és nem a települési terület kiterjedését rajzolja körül, az általunk kutatott régiótól délnyugatra. Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy Györffyvel teljesen ellentétes módon rekonstruálja horvát történetírás a magyar-horvát határt. Sőt Nada Kalić révén egy „kiegyenlítő” álláspont is megszületett, amely szerint Szlavónia a 11. században egy sajátos „terra nullius” azaz senki földje volt.⁴⁴ A Szlavónia hovatartozásáról folyó vita, amint már erre fentebb is utaltunk, csak áttételesen érinti dolgozatunk kérdésfelvetéseit.

E helyzet az 1970-es évek végén, Kristó Gyula fellépésével alakult át. Ő ugyanis számos munkájában tért ki a határ vizsgálatának a problematikájára, példatárát a korabeli országterület összes tájegységéből véve. Valamennyi, a 10. századot tárgyaló munkájában visszatért az adott problematikára, és minden kétségen felül jelentős szakirodalmi munkásságot fejtett ki a honfoglaló magyar szállásterület kiterjedésének a meghatározása érdekében. Ráirányítva a történész kollégák figyelmét a megoldatlan problémák egy részére. Kristó pozitív hatását annak következtében is ki kell emelnünk, mert egyes konkrét megállapításai gyakran adnak okot kritikai megjegyzések megfogalmazására.

Az alábbiakban csak Kristó Gyula olyan elgondolásaira térünk ki, amelyek a 10. századi szállásterület déli részre vonatkoztathatók. Így nem ismertetjük részletesen egyik első, 1979-ben közzétett – és a későbbiekben többször is megismételt – elgondolását arról, hogy Dél-Erdély nem tartozott volna a honfoglaló magyar szállásterületbe.⁴⁵ Eljárásunkat az is támogathatja, hogy Kristó Gyula Erdély-konceptióját többen, így Benkő Elek vagy

40 BELITZKY 1937.

41 KNIEZSA 1938, 365–472.

42 GÖCKENJAN 1972.

43 GYÖRFFY 1970, 225 – 226; e mű német, bővebb változata: Györffy 1971, 295–313.

44 KALIĆ 1978, 233. Szavai szerint: „Slavonia is going to be therefore till the end of the 11th century terra nullius.”

45 KRISTÓ 1979, 94–117; KRISTÓ 1980, 160; KRISTÓ 1988, 497–498, valamint számos későbbi dolgozatban, új érvek bevonása, és a kritikai megjegyzésekre történő reflektálás nélkül.

Bóna István is meggyőző érvekkel cáfolta.⁴⁶ Csak egy vonatkozást tartunk szükségesnek kiemelni. Azt tehát, hogy Kristó Gyula csak és kizárólag Dél-Erdélyre vélte kiterjeszhetőnek a bolgár uralmat a 10. században. Más, a 9. században bolgárok által uralt területek, pl. a Bánság vagy a Szerémség e vonatkozásban nem kerültek szóba. Kristó Gyula egy 1988-ban megjelentetett munkáját, egy monografikus feldolgozás tárgyalja a középkori igazgatás alapegységét, a vármegyét.⁴⁷ A 10. századi szállásterület rekonstrukciójára is vet némi fényt az, hogy évszázadokon át elhúzódó folyamat volt a vármegyék kialakulása a Duna vonalától keletre, és ezen belül is a korabeli országterület déli-délkeleti részén. E tényből azonban felfogásunk szerint egyáltalán nem következik az, hogy az adott területek a 10. században ne tartoztak volna bele a Magyar Fejedelemség területébe. Ezt – tegyük hozzá – a könyv szerzője nem is állítja, az egyetlen Dél-Erdély kivételével.

Kristó Gyula egy külön dolgozatban elemezte a 10. századi magyar szállásterület kiterjedését, 1996-ban.⁴⁸ E munkája egy olyan igény jegyében íródott, hogy megkülönböztesse egymástól a letelepedés törzsterületét és a perifériá(ka)t. Kristó a honfoglalás kori leletanyag gazdagabb – tehát a hampeli értelmű A csoport – elterjedési térképét igyekezett megrajzolni. Felfogása szerint a honfoglalás során a magyarok csak a Kárpát-medence legszárazabb részein, az évi 400–500 mm-es csapadékhatár Zólyomi Bálint által rekonstruált vonalán belül telepedtek volna meg a Felső-Tisza vidékén, a Duna-Tisza köze északi és középső részén, valamint a Kisalföldön. Elsődleges települési területükből így kimaradt volna a dunántúli területek többsége, Erdély, vagy az Alföld déli szélé. Dolgozatunk témája miatt nagy hangsúllyal rögzítendő, hogy Észak-Bácska és a Bánság északkeleti része bekerült a Kristó Gyula által elsődlegesnek tekintett települési területbe.⁴⁹ Kristó Gyula e munkájára alább még vissza kell térnünk. Itt csak egy-két olyan tényezőt emelnénk ki, amelyek az érvelés belső logikáját kérdőjelezik meg. Első helyen arra kell utalnunk, hogy Kristó Gyula alapvetően félreértette a víz szerepét a nagyállat-tartásban. A víznek nemcsak a legelők fűvének a fenntartásában jut megkerülhetetlen szerep, hanem ez maga az állatállomány létének az alapja is. Triviális, mégis le kell írunk: a honfoglaló magyarok

által nevelt összes haszonállatnak nagy a vízigénye. E körülmény miatt pedig a Kárpát-medencét behálózó kisebb-nagyobb folyók, patakok, tavak, áradmányos területek egyáltalán nem tekinthetők a legeltető állattartás ellen ható, értékcsökkentő tényezőnek, ahogyan erre Kristó Gyula explicit módon utal.⁵⁰ A hivatkozott dolgozat más pontjain is tetten érhető egy túlzottan egyszerűsítő szemlélet. Talán maga Kristó sem tartotta volna fenn elképzelését, ha elgondolását nem egy hevenyészetten felskiccelt, pontatlan arányú térképvázlaton rögzíti,⁵¹ hanem a lelőhelyek rögzítésére egy valódi térképet használ fel. Ebben az esetben ugyanis feltűnt volna számára, hogy fontos lelőhelyek tucatjai esnek az általa döntő jelentőségűnek aposztrofált 400–500 mm-es csapadékhatár külső, tehát felfogása szerint a magyarság által alig betelepített oldalára. Az ilyen lelőhelyek létezése pedig nem magyarázható a települési terület 950 körüli kiszélesedésével, mert e vélekedés magában foglal egy apriorisztikus keltekezést. Sem a Zólyomi-féle csapadékhatáron belüli leletek esetében nem bizonyítható az, hogy többségük 955 előtti lenne, sem pedig ennek a fordítottja nem igazolható a Zólyomi-féle csapadékhatáron kívülre eső leletek esetében. Csak a teljesség kedvéért utalunk végezetül arra, hogy a honfoglalás-kor régészeti hagyatékát elemző kutatók már több évtizede, meggyőző érvekkel cáfolták Fettich Nándor nézetét a tarsolylemezek korai keltezéséről.⁵² Így Kristó Gyula e lelettípusra hivatkozó érvelése egyáltalán nem erősíti, sőt éppen fordítva: tovább hitelteleníti az általa kifejtett elgondolást.

A történeti szakirodalomból már csak egyetlen egy további kérdéskör áttekintésére mutatkozik szükség. Meg kell vizsgálnunk, milyen módon rekonstruálták a 10. századot elemző történészek a törzsek szerepét a honfoglaló magyarok Kárpát-medencei megtelepedésében. Három kutató ide vonatkozó elemzésére kell emlékeztetnünk. Hóman Bálint és Kristó Gyula fogalmazott meg zárt gondolatort a törzsi területek földrajzi kiterjedéséről. Hóman szerint a Nyugat-Bácska a Botond-törzs, az Észak-Bánság pedig a Gyula-törzs területének a része, a Szerémség pedig a 10. században bolgár fennhatóság alatt maradt volna.⁵³ Kristó Gyula ezzel szemben a Bácskát a fejedelmi törzs birtokában igyekezett láttatni, a Bánságban terült volna el Ajtony felmenőinek a törzsi

46 BÓNA 1987, 202–203. BENKŐ 2001, 135–144.

47 KRISTÓ 1988.

48 KRISTÓ 1996, 215.

49 KRISTÓ 1996, 19. á.

50 KRISTÓ 1996, 207–222.

51 KRISTÓ 1996, 19. á.

52 A tarsolylemezek keltezéséről összegyűjthető adatokat, az etelközi, tehát a honfoglalást megelőző készítés elleni érveket a közleműltben összefoglalta RÉVÉSZ 1996, 152–153.

53 HÓMAN 1912, 89–114; HÓMAN-SZEKFŰ é.n., 122–123, a 144–145. közötti, számozatlan térkép.

állama, a Szerémség pedig e rekonstrukció szerint az ún. Karkhasz-törzs vette volna birtokba.⁵⁴ Egészen más megtelepedési modellt vázolt Györffy György, aki tagadni igyekezett a törzsenként megtelepedést a honfoglalás korban. A Bánság déli részét kabar települési területté nyilvánította,⁵⁵ a Dél-Bácskában pedig felfogása szerint a Jenő-törzs egy nemzetsége telepedett volna meg.⁵⁶ Miközben a Duna mindkét partján az egyes fejedelmek ún. sétálóútjai lettek volna.⁵⁷ Jelen dolgozatunk kereteit szétfeszítené, ha a három vázolt elképzelést egyes kitételeit részletesen megvizsgálnánk, gyengéire rámutatnánk. Az egyes rekonstrukciók során felhasznált adatállomány végletesen bizonytalan voltát kellőképp szemlélteti a Györffy György által felvetett „sétálóutak” létezésével szembeni, meglehetősen általános szkepszis.⁵⁸ Annyit szeretnénk csak kiemelni, hogy mindhárom rekonstrukció – bármennyire is eltérnek részleteikben – egy pontban mégis azonosak. Mindhárom kutató három honfoglalás kori törzs, vagy ehhez hasonló képlet területébe vélte tartozónak a Kárpát-medence déli részét alkotó három természetföldrajzi régiót. Továbbá, mindhárman a tájegység két nagy folyamát, a Dunát, illetve a Tiszát tekintették az egyes kisebb területi egységek határának.

Úgy véljük a fentebb vázolt rekonstrukciókkal az írott forrásokra támaszkodó történettudomány az adott problematika vonatkozásában elérte elemzései végső határait, az eltérések pedig annak a következményei, hogy a helynevek vizsgálata alapján nem lehet kibővíteni a szűkös forrásbázist.⁵⁹ Talán kissé szubjektív meggyőződésünk szerint nem a helynevek, hanem a régészeti lelőhelyek topográfiai elemzése szolgáltathat újabb adatokat a 10. századi települési kép rekonstrukciójához.

A régészet szempontjából is mintegy másfél évtizednek kellett eltelnie 1945 után ahhoz, hogy vizsgálni lehessen a 10. századi szállásterület szélét, és a határvédelem kialakulásának a lecsapódását az egykori határterületek 11. századi leletanyagában. Az elterjedési terület sajtóságaira a Fehér Géza, K. Éry Kinga és Kralovánszky Alán által 1962-ben megjelentetett leletkataszter is ráirányította a kutatás figyelmét.⁶⁰

A szakmabeliek körében is csekély az ismertsége Németh Péter 1975-ös tanulmányának, amelyben Borsova határvármegye kialakulásáról értekezett.⁶¹ Pedig e mű egy szép példája lehetne a többszemponútú, azaz az írott forrásokra és a régészeti leletekre is reflektáló településtörténeti elemzésnek. Hasonló, tehát az összes lehetséges forráscsoportra kiterjedő figyelem vezetett Bóna Istvánt is Erdély 10. századi településtörténetének a rekonstrukciója során.⁶² Művét több kutató részéről is érte bíráló, Magyarországon is és Romániában is. A kritikai megjegyzések javarészt nem a levont következtetésekre, hanem a forráskezelésre, tehát a dolgozat szerzője által csak bizonytalanul ismert adatfoslányok teljes értékű adatként történt felhasználását illette. Úgy véljük máig irányadó Bóna István megfigyelése a Maros folyó völgyének kulcsfontosságú szerepéről, Erdély 10. századi településtörténetének a rekonstrukciójában.

Az utóbbi évtizedek elemzőmunkájának a jellegzetessége, hogy a régészek egyre intenzívebben bekapcsolódtak a honfoglaló magyar települési terület és a határok vizsgálatának a problematikájába. Olyannyira, hogy egy részük az írott forrásanyag értelmezésével is megpróbálkozott. Az írott forrásokat elemző régészek az Avar Kaganátus nyugati határát igyekeztek pontosabban megismerni, egyes megállapításaik azonban talán ráilleszthetők a 10. századi magyar szállásterület déli szakaszára is. A szakemberek csak ritkán szoktak megemlékezni Vékony Gábor egy adatgazdag művéről, amely egy tudománytörténeti toposzt igyekezett cáfolni.⁶³ Vékony Gábor itt arra mutatott rá, tőle szokatlanul egyértelmű okfejtéssel, hogy nem a nomádokra, hanem éppen ellenkezőleg: a letelepült, földművelő népekre volt jellemző a települési terület körüli, lakatlan területsávok létesítése. A fogalmi tisztázás igényével elemezte a határ fogalmát Szőke Béla Miklós egy 2004-es dolgozatában.⁶⁴ Munkájának a jelentősége, hogy ráirányította a kutatás figyelmét egy látszólag magától értetődő tényre. Arra tehát, hogy a Római birodalom bukása után a határ már nem egy pontosan meghúzható vonalat, hanem egy, hol keskenyebb, hol szélesebb területsávot jelentett. Így a koraközépkori határok vizsgálatakor is egy areális

54 KRISTÓ 1980, 467, számozatlan térkép.

55 A szakirodalomban az adott területet Krassó-szörényi részeknek szokás meghatározni, tévesen. E terület ugyanis az Árpád-kori megyebeosztás szerint Keve vármegye része volt: GYÖRFFY 1963–1987, 3. köt., 469–476.

56 GYÖRFFY 1963–1987, 1. köt., 202.

57 GYÖRFFY 1983, 32–34, 48, 100, 3–5, 8, 15. ábra.

58 Az ellenérveket megfogalmazta: KRISTÓ 1996, 210–211.

59 KRISTÓ 1996, 210–211. Kristó Gyulának az adott problematika vizsgálata során játszott, felfogásunk szerint pozitív szerepére hangsúlyosan utalnunk kell, mert a magunk részéről gyakrabban illetjük munkásságát kritikával, mint elismeréssel.

60 FEHÉR–K. ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.

61 NÉMETH 1975.

62 BÓNA 1987, 194–234.

63 VÉKONY 1983, 215–225.

64 SZŐKE 2004, 161–176.

szemlélet érvényesítendő, a linearitásra való törekvés helyett.

Bálint Csanád 1975-ben megírt kandidátusi értekezése hozta a legnagyobb előrelépést a honfoglaló magyar szállásterület déli részének a kutatásában.⁶⁵ Bálint Csanád e munkája esetében fokozott mértékben érdemes számon tartani az elkészülés pontos időpontját, hiszen az értekezés – két rövid, 1975-ben, illetve 1976-ban publikált fejezet kivételével⁶⁶ – csak 1991-ben került kinyomtatásra.⁶⁷ E mű nemcsak leletkataszter volt, hanem egyben értelmezési kísérlet is a honfoglaló magyar leletanyag gazdagabb, azaz a Hampel-féle A csoport, és a 10–11. századi köznépi, azaz a Hampel-féle B csoport területi elterjedésének a magyarázatára. Alább fogunk e kérdésköre részletesebben kitérni. Itt csak annyit emelnénk ki, hogy Bálint Csanád az eltérő talajtípusokkal igyekezett a két temetőtípus területi elterjedésének a sajátosságait megmagyarázni. Szerencsés körülmény, hogy a kandidátusi értekezés e fejezete is megjelent önálló tanulmányként 1975-ben. Kevésbé szerencsés volt az, ahogyan a szakma alig reflektált Bálint Csanád felvetésére. Csak az egyik opponens, Dienes István tért ki a talajtípusok és az egyes leletcsoportok közötti esetleges kapcsolatokra.⁶⁸ Ő is azonban igen óvatosan nyilatkozott, konkrét értékelő véleményt nem fogalmazott meg.

Kiss Attila 1985-ben tette közzé elemzését a 10. századi magyar szállásterület kiterjedéséről.⁶⁹ Az egyes 10. századi lelettípusok külön-külön történő térképezése alapján igyekezett meghatározni a szállásterület határait. Kiss Attila hangsúlyosan igyekezett arra figyelni, vajon hol húzódik a zárt települési terület, hol pedig az általa szórványosnak minősített elterjedés közötti határ. A dolgozat írója nem tett kísérletet a két, egymástól élesen eltérőnek tekintett települési területtípus jellemzőinek az előzetes körvonalazására, hanem egy sajátos topográfiai módszer alapján igyekezett e két területet elkülöníteni. Az egyes tárgyak lelőhelyei közül a szélsőket egy-egy vonallal igyekezett körbekeríteni. Ha azonban az egyik szélső ponttól a következő nagyobb távolságra esett, mint egy belső, akkor a zárt vonallal e belső lelőhely irányába indult el. E módszer alkalmazása által pedig az egyes tárgyak elterjedési területe az 1919-es államhatár vonalát rajzolta ki, két kivétellel. Az Észak-Kisalföld, azaz – mai tájfogalommal élve – Délnyugat-Szlovákia esetében az elterjedési terület határa átlépte a trianoni országhatárt, a Dél-Dunántúl esetében, azaz Zala, Somogy vagy Baranya

megyében viszont nem. Az elterjedési határ vonala ez utóbbi esetében a Dráva vonalától mintegy 50–70 km-rel északabbra húzódott. A saját maga által így meghúzott elterjedési határt elemző Kiss Attilában ugyan felmerült, hogy az így meghúzott elterjedési határ nem magát a belső tagolódást, hanem az 1918 utáni kutatás igencsak eltérő intenzitását tükrözi vissza, végkövetkeztetése mégis az, hogy a meghúzott vonal a 10. század vonatkozásában is releváns. Így lett Kiss Attila felfogása szerint a honfoglaló magyarság törzsterülete azonos az 1919-es államhatár által bezárt területtel.

Kiss Attila oly módon vitte fel térképre az egyes, jellegzetesen honfoglaló magyarnak meghatározott tárgytypusait, hogy – nagyon helyesen – nem súlyozott közöttük. Az viszont kardinális hibának tekinthető, hogy az egyes tárgytypusokkal azonos szintűnek vélte a talán legfontosabb rituselemet, a részleges lovastemetkezést, így annak lelőhely-listáját csak a 13. helyen elemzi.⁷⁰ Pedig bővebb okfejtést nem igényel az, hogy egy sajátos temetkezési forma háttérben sokkal nagyobb kohézió sejtethető, mint egy-egy tárgy viselése mögött. Így nem felesleges rögzíteni azt, hogy a részleges lovastemetkezés rítusa alapján 1985-ben a következő határvonal rajzolható ki: Mohács-Vörösmart-Gombos-Apatin-Bács-Újfutak-Batajnica-Vojka-Pancsova-Törökbecse-Bocsár-Szakálháza-Fönlak.⁷¹

Kiss Attila térképelemzésének egy további nagy hibája volt az, hogy meg sem próbálta meghaladni az egyes tárgytypusok elterjedési területéből következő linearitást. Pedig magából az érveléséből szinte megkerülhetetlen módon következett volna az, hogy az általa felismerni vélt belső, tehát sűrűn betelepített területet egy sűrűbb szövetű jelzéssel, a peremterületeket pedig egy ritkább szövetű jelzéssel töltsse ki. Egy ilyen eljárás pedig arra is rávilágított volna, hogy a sűrűn betelepült területek belsejében is akadnak ritkán települt kistájak, és ezzel ellentétben a peremterületek közt is vannak viszonylag sok temetőt felmutatni képes régiók. Az elsöre a Bakony, vagy az Alföld északi sávja a példa, a másodikra, pedig Erdélyben a Maros középső folyása, Gyulafehérvár tágabb környéke. Egy ilyen, a regionális különbségek meghatározására irányuló elemzés pedig akkor lett volna sikeres, ha a lelőhelyeket nem egy ténylegesen „vak”, tehát csak a legnagyobb folyók sodorvonalát ábrázoló térképre, hanem egy, a természetföldrajzi viszonyok 10. századi, szükségképpen rekonstruált állapotát bemutató térképre vetíti fel.

65 BÁLINT 1975.

66 BÁLINT 1976, 225–252.

67 BÁLINT 1991.

68 DIENES–KRISTÓ 1978, 126.

69 KISS 1985, 217–379.

70 KISS 1985, 265–283.

71 KISS 1985, 13. térkép.

Kiss Attila 1985-ös tanulmányának a megjelenését hallgatás – nyugodt szívvel kimondható: elutasító hallgatás – követte a magyar kutatásban. Kritika inkább csak szóban fogalmazódott meg. A jelen tanulmány szerzője jól emlékszik Bóna Istvánnak egy egyetemi előadás során e tárgyban kifejtett, megsemmisítően rossz véleményére. Bóna István egészen egyszerűen nonszensznek minősítette azt, hogy egy leletcsoport esetében ne a szélső lelőhelyek által kijelölt vonalat tartsuk az elterjedési terület határának. Fejtegetése szerint egy ilyen eljárásra egyetlen más régészeti kultúra esetében sem találni példát. Csak sajnálni lehet, hogy Bóna István nem fogalmazta meg írásban is ellenvetéseit.

Jelentős, és tegyük hozzá pozitív visszhangra talált viszont Kiss Attila munkája a nemzetközi kutatásban, különösen a német nyelvterületen. A munka ismertté válása talán bécsi megjelentetésének is köszönhető volt. Elfogadta a Kiss Attila által meghúzott elterjedési határokat Mechtilde Schulze-Dörlamm: mind a nyugat-európai honfoglaló leleteket,⁷² mind pedig a honfoglalók Kárpát-medencei megjelenését⁷³ taglaló cikkében. A Kiss Attila nézetrendszerét visszatükröző elterjedési térkép így Mechtilde Schulze-Dörlamm számára alaptérképpé vált, amelyre az önmaga által tárgyalt lelőhelyek földrajzi koordinátáit felvitte. Sőt, önmaga megpróbálkozott a Kiss Attila által vázolt elterjedés időrendi tagolásával. Tette ezt oly módon, hogy felfogása szerint a honfoglalók csak 950 körül érték volna el a Kiss Attila által javasolt vonalat. 900 körül pedig még kisebb lett volna e terület, mert a Dunántúlból csak annak északnyugati szélét, a Duna déli partját foglalta volna magában. A két időrendi csoportosítás alapjául saját kronológiai rendszere szolgált, amelyben megpróbált elkülöníteni egy a 9. század utolsó harmada és a 10. század legeleje közötti réteget. Az elkülönítést a honfoglaló magyar sírokban lelt legkorábbi, még a honfoglalás 894–900 időpontja előtt kibocsátott pénzek „rövid” időrendje, tehát közvetlenül a verés utáni földbe kerülésének a feltételezése. E keltezési eljárást azonban alapjaiban megkérdőjelezi az olyan esetek, amikor ugyanabban a

sírban több, eltérő kibocsátó által vert pénz is napvilágra került. Az ilyen esetekben ugyanis az bizonyítható, hogy a „korai” – értsd a 894 és 900 előtt vert érmekek – csak hosszú évtizedekkel kibocsátásuk után, a 10. században kerültek földbe.⁷⁴ E körülmény miatt Mechtilde Schulze-Dörlamm kronológiai rendszere nem több egy téves logikai konstrukciónál, így a két állítólagos kronológiai réteg elkülönítése és térképre vetítése sem tekinthető többnek egy eleve téves eredményre ítélt kísérletnél. Egyáltalán nem tekinthető véletlennek tehát az, hogy nem akadt olyan szakember, sem Magyarországon, sem pedig Nyugat-Európában, aki az általa kialakított időrendi csoportosítást elfogadta volna. Ezzel szemben viszont sajnálatos tényként rögzítendő, hogy a honfoglaló magyar szállásterület Mechtilde Schulze-Dörlamm által térképre vetett, „redukált” képe számos reprezentatívnak mondható, és/vagy nagyközönségnek írott, nyugat-európai összefoglalás mellékleteként is megjelent az utóbbi két évtizedben.

Jelen munkánkat a Kristó Gyula, Kiss Attila, illetve a Mechtilde Schulze-Dörlamm által írott tanulmányokra adandó kritikai reflexió igénye hívta életre. Elemzésünk gondolatmenete Bálint Csanád 1975-ös értekezésének természetföldrajzi fejezetén alapszik,⁷⁵ akkor is, ha az meglátásaihoz képest eltérő végeredményre jutottunk. Bálint Csanád munkájának kiemelt szerepeltetését az is indokolja, hogy kandidátusi értekezéséhez egy olyan térkép csatlakozik, amely nemcsak a talajtípusokat, hanem a vizsgált térség vízrajzi viszonyait is nagy részletességgel ábrázolja. Irányadónak tekintjük továbbá a Németh Péter, illetve Bóna István által a Kárpátalja, illetve Erdély 10. századi településtörténetének a rekonstrukciójában alkalmazott munkamódszert is.

III.

Vizsgálódásunk első lépéseként érdemes rögzíteni: adattárunkban 127 olyan lelőhely szerepel, ahol a honfoglaló magyar középrétegre jellemző leletek

72 SCHULZE 1984, 473–514.

73 SCHULZE 1991, 373–478.

74 A példák Kovács László gyűjtése alapján: Vereb (KOVÁCS 1989, 74–75, 97, 15. ábra): a 12 pénz közül a legkorábbi egy II. Károly-vert, keltezése 875–877, a legkésőbbi pedig egy X. János pápa által 915–924 között vert pénz. A legkorábbi és legkésőbbi verési év közötti különbség tehát ez esetben 49 év. Szered (szlovákul: Sereď) – Mácsédi dombok 8/55. sírjában (KOVÁCS 1989, 64, 97, 15. ábra) két ezüstdénár került napvilágra. Az egyik I. Berengár (888–915), a másik pedig I. Henrik (919–936) verése. A legkorábbi és legkésőbbi dátum közötti különbség ez esetben 48 év. Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós u. (KOVÁCS 1989, 39–41, 97, 15. ábra): a sírban lelt 29 pénz közül a legkorábbiak III. (Kövér) Károly (885–888) veretei, a legkésőbbiek Burgundi Rudolf (922–926) pénzei. A jelen esetben tehát a kibocsátások közötti maximális időtávolság 41 év. Tiszanána–Cseh-tanya 4. sír (KOVÁCS 1989, 71, 97, 15. ábra): a 11 pénz közül a legkorábbi II. Károly (840–875) verése, a legkésőbbi pedig Provence-i Hugó (926–931) verése. A maximális időtávolság tehát ez esetben nem kevesebb, mint 91 év. A legnagyobb időtávolság azonban nem itt, hanem a Tiszaeszlár–Újtelep 13. sírjánál tapasztalható (KOVÁCS 1989, 70–71, 97, 15. ábra). Itt a legkorábbi veret egy I. (Kegyes) Lajos (814–840), a legkésőbbi pedig II. Lothár (945–950) verete. Vagyis a két kibocsátás közötti maximális időtartam nem kevesebb, mint 136 év. A felsorolt példák nézetünk szerint teljes bizonyossággal jelzik azt, hogy tarthatatlan a pénzek „szoros” keltezésének a feltételezése.

75 BÁLINT 1980, 35–52; BÁLINT 1991, 194–205.

napvilágra kerültek. A lelőhelyek többsége „magányos” temetkezés, vagy néhány síros temetőrészlet. De – sajnálatos módon – eléggé gyakoriak a vizsgált régióban a szórványnak minősített, tehát a „laikusok” által megbolygatott, és hiányosan múzeumba került sírok leletei is. A „magányos” szót az előző mondatban annak okán tettük idézőjelek közé, mert egy-egy sír egyedül álló volta adott esetekben a további kutatás hiányával is magyarázható. A térképre vitt adattár alapján jól megrajzolható a 10. századi magyar sírok elterjedésének a déli határa: ez a Mohács- Vörösmart-Gombos-Apatin-Valkóvár/Vukovár-Bács-Dunacséb-Újfutak-Batajnica-Vojka-Pancsova-Versec-Detta-Temesvár-Fönlak vonal (1. térkép). Az elterjedési terület határa tehát a Dráva torkolata után a Duna bal partja közelében fut, kivéve a folyam szerémségi szakaszát, ahol két ponton is átlépi azt. A Bánságban pedig hegyek, a Déli-Kárpátok lábához került az elterjedési terület széle. Az elterjedési határ megrajzolásánál nem vettünk figyelembe néhány kései, vagy egyéb szempontból bizonytalan, szerémségi vagy dél-bánsági lelőhelyet. E kategóriába tartozik a mitrovicai, zablaként közzé tett lelet,⁷⁶ a Belgrád-Ada Ciganlija-i vaseszköz-lelet,⁷⁷ valamint a Novi Banovci-i,⁷⁸ zimonyi,⁷⁹ és homokdiódi,⁸⁰ szórványleletként napvilágra került egy vagy több övveret és/vagy övveret-préselőminta.

Az elterjedési terület dolgozatunkban meghúzott déli határa nem tekinthető újdonságnak. Az elterjedési terület megrajzolásához felhasznált lelőhelyek túlnyomó többségét már évtizedekkel, sőt egy évszázaddal ezelőtt feltárták. A honfoglaló lelőhelyek elterjedési területének déli szélét a fentebb rögzítettel azonos módon rekonstruálta 1972-ben Dienes István,⁸¹ és e vonal Györffy György István királyról szóló monográfiájának egyik térképmelléklete révén a magyar történeti szakirodalomban is megjelent.⁸² Sőt az is tény, hogy a dolgozatunkban szereplő határvonal túlnyomórészt megegyezik a részleges lovastemetkezés rítusának a Kiss Attila által 1985-ben rögzített az elterjedésével. Csupán a Bánság déli részén mutatkozik kivétel, annak következtében, hogy Versecen egy gazdag női sír leletanyagát sikerült összegyűjteni a 19–20. század fordulóján,⁸³ ugyanitt azonban nem került napvilágra

lovassír.

A valódi kérdés tehát nem is e vonal rögzítése volt, hanem annak a kiderítése, vajon a Kiss Attila által körvonalazott, és általa sűrűnek minősített településterület és a szintén Kiss Attila által már rögzített, szélső lelőhelyek közötti sávba tartozó terület ténylegesen csupán egy szórványos betelepültség jeleit mutatja-e. Annak kell tehát az alábbiakban utánajárnunk, hogy milyen jellegzetességek mutatatók ki a Bácska és a Bánság 10. századi temetőinek a területi elterjedésében, és vajon e jellegzetességek a 10. századi magyar szállásterület más részein is megfigyelhetők-e.

A területi elterjedés sajátosságait a leletanyagok kisebb régiók szerinti vizsgálatával igyekszünk megvalósítani. E vizsgálat előtt azonban szólnunk kell két olyan gátló tényezőről, amelyek sajnos szűk határok közé szorítják a következtetés lehetőségét. A dolgozatunkban területi szempontból elemzett síregyüttesek jelentős hányada szórványleletként vagy földmunkák során került napvilágra, és csak egy részük lelőhelyén folyt hitelesítő feltárás. Így sajnos elég gyakran nem állapítható meg, mekkora temetőből származik az adott egy-két sír leletegyüttese. Oly módon kell tehát az adathalmazból következtetéseket levonni, hogy eljárásunkkal a lehető legkisebbre csökkentjük a részleges feltárás tényéből következő gátló tényező hatását.

További, szintén nem csekély nehézségeket okoz az is, hogy a vizsgált leletanyag sajnos nem keltezhető pontosabban a honfoglalás koron belül. A keltezés problematikájának általános vonatkozásairól egy másik dolgozatban kívánunk részletesen beszélni. Itt csak olyan problémákra utalnánk, amelyek az adott régió leletanyagához kötődnek. Jól szemlélteti a pontosabb keltezés nehezen kivitelezhető voltát a Doroszló-Szentkúti utcai,⁸⁴ Törökbecse- Matej-pusztai⁸⁵ vagy újfutaki⁸⁶ sír. A felsoroltak mind olyan fegyveres férfisírok, amelyeket mellékleteik minden kétséget kizáró módon a honfoglalás kori leletek korpuszába tartoznak. Ennek ellenére azonban nem került elő e sírokból olyan tárgy, amely egy-egy rövidebb időszakra történő keletezést lehetővé tenné. Nem tartozik továbbá e típusba sem a beodrai 7. illetve 10. sír tegezvasalása, illetve kengyelpárja,⁸⁷

76 PAROVIĆ-PEŠIKAN 1981, 186. old., 3. kép d. (Lelőhelye: Sremska Mitrovica – 4. lh., 6. sír, a lábcsonkok alatt.)

77 JANKOVIĆ 1985, 149. (számozatlan), számozatlan ábra.

78 PERIŠIĆ-BOJOVIĆ et al. 1981, 91, 245. tétel; BAJALOVIC-HADŽI-PEŠIĆ 1984, 64, 84. tétel; 85, 254. tétel; 90, 295. tétel; STANOJEV 1989, 60–62.

79 BÁLINT 1991, 102, 26. ábra, 261.

80 BÁLINT 1991, 224.

81 DIENES 1972, 71, 27. ábra.

82 GYÖRFFY 1983, 42, 7. ábra.

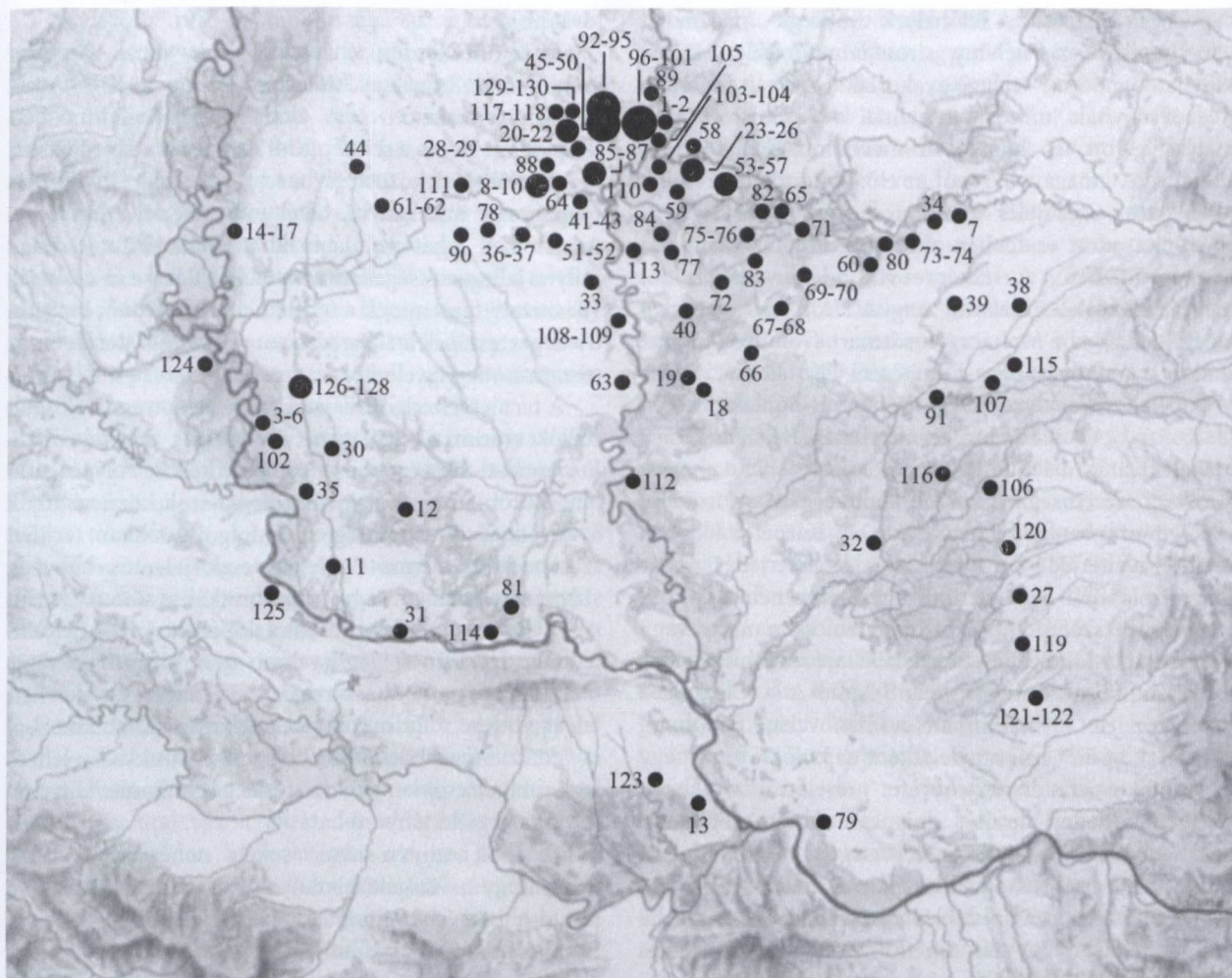
83 KOVÁCS 1991, 423.

84 FODOR 1981, 149–164; STANOJEV 1989, 45; BÁLINT 1991, 219; KOVÁCS 1991, 399.

85 NAGY 1953, 107–117; STANOJEV 1989, 63–65; KOVÁCS 1991, 399.

86 STANOJEV 1989, 124; BÁLINT 1991, 260; KOVÁCS 1991, 401, 415.

87 STANOJEV 1989, 69.

1. térkép A honfoglaló magyar középréteg sírjai/temetői a Kárpát-medence déli harmadában, természetföldrajzi térképen ábrázolva. (A lelőhely-jegyzéket lásd dolgozatunk végén).

vagy a gombosi 25. sír nyílhegyei, tegezvasalása,⁸⁸ vagy vukovári sírok nyílhegyei, tegezvasalásai vagy íjmerevítő csontlemezei sem.⁸⁹ A dolgozat írójának talán kissé szubjektív véleménye szerint a jövőben sem e fegyverek vagy lószerszámok esetleges pontosabb időrendi meghatározása alapján bízhatunk a 10. század leletanyagának rövidebb korszakokra osztásában. Talán valamivel nagyobb esély mutatkozik erre egyes női ékszerek, pl. a hajfonat-korongok, kaftánveretek vagy tipológiai szempontból több alcsoporttal is rendelkező fülbevalók alapján. A dolgozatunkban elemzett régiókban e kategóriába tartoznak hódegyházi 5. vagy 9. sír,⁹⁰ illetve

a nagykikindai sír⁹¹ ingnyak- vagy kaftánveretei, a vattinai fülbevaló,⁹² vagy a bácskeresztúri, illetve az oroslámosi temetőből múzeumba került, lemezből kivágott csüngő. A vattinai fülbevaló esetében a keceli párhuzam 10. század-utolsó harmadára történő keltezése tekinthető irányadónak.⁹³ A Maros-Tisza-Aranka háromszögben lelt kaftánveretek esetében pedig talán az szolgálhat támpontként, hogy a közlemúltban Szeged környékén kerültek elő hasonló leletegyüttesek, a talán legszebbik, a Szentés-Derekegyházi oldal, D-5 tábla keltezhető a 10. század harmadik negyedére.⁹⁴

88 STANOJEV 1989, 27. old., 133. tétel.

89 VINSKI 1959, 102, 104–105, 37. t. 15–17; DEMO 1996, 43–46.

90 DIMITRIJEVIĆ 1982b, 40; STANOJEV 1989, 46–51; BÁLINT 1991, 226–229, 57. t.

91 STANOJEV 1989, 53.

92 KOVÁCS 1991, 422, 2/5–6. á.

93 A keceli temető keltezéséről lásd: FODOR 1996, 324. Köszönettel tartozom Kovács Lászlónak, hogy erre az összefüggésre felhívta a figyelmemet.

94 LANGÓ–TÜRK 2003; LANGÓ–TÜRK 2004a, 196–198.

A Kárpát-medence déli harmadában csak a legészakibb sávban lehet kimutatni néhány kifejezetten korai, a 10. század első harmadából származó – egy csak bizonytalanul definiálható, mégis meghonosodott kifejezésével⁹⁵ élve – első generációs, honfoglalás-kori síregyüttest.⁹⁶ Felfogásunk szerint ennek ellenére is tévedés lenne az adott leletanyag elterjedését egy későbbi, értsd 10. század közepi időponttal indítani. A honfoglalás kor kutatása ugyanis jelenleg még nincs olyan helyzetben, hogy az „átlagsírok” leleteit rövidebb időszakokra bontsa. Különösen érvényes e megállapítás a Kárpát-medence déli harmadára. Mivel ugyanis e régióban a leletanyag többségét pontosabban nem keltezhető tárgytipusok teszik ki, joggal vélelmezhető, hogy a belső időrenddel még csak alig vagy egyáltalán nem rendelkező övdíszek, lószerszámok vagy fegyverek között lehetnek korai darabok is. A 10. századon belüli pontosabb keltezés hiánya ugyanis nem jelentheti azt, hogy az adott időszaknak eleve egy kései metszetével lenne szabad számolnunk.

A honfoglalás kor végéről is szólni kell, szintén csupán a problémafelvetés igényével. A honfoglalás kori lovas-fegyveres temetkezés felső időhatáraként az államalapítás korát jelölik ki a korszakkal foglalkozó szakemberek.⁹⁷ A korszakváltás pillanata, különböző megközelítésekben vagy Géza nagyfejedelem uralmának a kezdete, tehát 972, vagy pedig Szent István trónra lépése tehát 997. A Kárpát-medence déli részének a leletanyag e tekintetben is fontos, bár egyelőre még teljes pontossággal nem értelmezhető tanulságokat. Több temető leletanyaga is talán kimutathatók olyan, inkább csak utalásként felfogható leletösszefüggések, amelyek önálló értelmezése egyelőre még sajnos nem lehetséges. Első helyen az 1951 és 1953 között feltárt Valkóvár/Vukovár – Lijeva bara-i temetőre érdemes utalni. Amint erre fentebb már kitértünk e temetőben vegyesen sikerült feltárni a fegyveres rétegbe⁹⁸ és a köznépbbe tartozó sírokat. Željko Demo 1996-ban közzétett keltezése szerint e temető a 10. század második fele és a 11. század első fele közé tehető.⁹⁹ Az adott temető alapján esetleg fogódzópontokat lehet majd nyerni a csontlemezekkel díszített tegez, a reflexij vagy egy adott övveret-típus használatának felső

határáról. Egy ilyen elemzés elvégzéséhez feltétlenül szükség lenne az eddig még tudomásunk szerint nem közölt, használható minőségű összesítő térképre. A valkóvári temető egyelőre még kihasználatlan előnye az, hogy a horizontálstatigráfiai elemzést lehetővé tevő dokumentáció a feltárás során minden bizonnal elkészült.¹⁰⁰ A horizontálstatigráfiai elemzést a jelen esetben az is sürgeti, hogy már rendelkezünk jó példával egy 10. századi temető jellegének a megváltozására, az ibrányi sírmező közlése óta.¹⁰¹ Olyan temetőre tehát, amely a fegyveres középréteg végső nyughelyeként került megnyitásra, de idővel köznépi jellegűvé vált.

Másodikként a temesközi Hodony honfoglalás-kori temetőjére¹⁰² utalunk, ahol két sír, a 2-es és a 4-es Szt. István-pénzt tartalmazott, a 3-as sírban viszont lószerszámot, a 17-esben pedig egy részleges lóvázat, zablát, kengyelpárt is sikerült kibontani.¹⁰³ Kérdésfeltevésünk szemszögéből nézve talán a 3–4. sír elhelyezkedése bír fontossággal. Egy sírsorról van szó, ahol a Szt. István pénzt tartalmazó sírok mintegy közre fogtak egy lószerszám-mellékletes temetkezést. Bár e horizontálstatigráfiát nehéz konkrét, tehát számszerű összefüggésre lefordítani, egy leendő anyaggyűjtés számára mégis fontos adalékot jelenthet. A hodonyi temetőtérkép elemzését nehezíti, hogy az ismertett horizontálstatigráfiát a temető két, eltérő helyen közölt térképrészlete alapján lehet kikövetkeztetni. Érvelésünk ellenőrizhetősége érdekében az összerajzolt térképet jelen dolgozatunkban közöljük (2. kép).

Az elmondottakat összefoglalva: a Kárpát-medence déli szélének a leletanyagában felsejlik néhány – egyelőre sajnos még kellőképpen nem pontosítható – összefüggés, amely a honfoglaláskor felső határának a 11. század közepéig történő kiterjesztése mellett szólhat, így a dolgozatunkban felsorolt lelőhelyeket is e körülmény figyelembe vételével érdemes számon tartani.

A fentiekhez hasonló bizonytalanságok miatt csak munkahipotézisként merjük papírra vetni egy további megfigyelésünket is. A honfoglalás kori temetők déli elterjedése (1. térkép) a Duna bal partjai közelében, a Bánságban pedig a Déli-Kárpátok lábánál fut, és ugyanezen vonal közelében fekszenek az Árpád-kori

95 LANGÓ 2007, 225–227.

96 MESTERHÁZY 1990–1991, 271.

97 SZŐKE (1962), 85.

98 VINSKI 1959, 102, 104–105, 37. t. 15–17; DEMO 1996, 43–46.

99 DEMO 1996, 56–57. A sírmező kezdetét Demo „vegyes érveléssel” az eseménytörténet értelmezéséből, illetve a 2. sírban kibontott VII. Konstantinos Porphyrogenitos és II. Romanos érméből (948–959) (KOVÁCS 1989, 77.) vezette le, a végét pedig a tipikusan 11. századi leletek ritkasága alapján következtetette ki.

100 Ennek részleteit az 1996-os kiállítás is bemutatta: DEMO (1996), 24. old., 9. á.29, 12. kép.

101 ISTVÁNOVITS 2003, 67–120.

102 BEJAN-MOGA 1978, 155–168, és ezen belül is 160, 1. ábra; DRAȘOVEAN-MUNTEANU-ȚEICU 1996, 70–75, 54–64. ábra.

103 DRAȘOVEAN-MUNTEANU-ȚEICU 1996, 71–74, 44, 45, 60, 63, 64. t.

vármegye-székhelyek: Bodrog, Valkóvár, Bács, Temesvár, Arad.¹⁰⁴ Felsőrolásunkból csak három Árpád-kori vármegye-székhely maradt ki: Zimony, Keve és Haram.¹⁰⁵ Zimony és Keve esetében az adott megyeszékhely ugyan a sírleletek alapján rögzíthető vonalon kívül fekszik, de annak közvetlen közelében. Haram bizonytalan lokalizációja miatt maradt ki.¹⁰⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vár lehetséges helyeként javasolt Újpalánka is, és Dupláj is az elterjedési terület határát jelző vonal közvetlen közelében fekszik. A vázolt egybeesés, bár létezik, de több módon is magyarázható. Lehet az pusztán egy természetföldrajzi tény következménye is. Fentebb már utaltunk arra, hogy a honfoglalás kori leletanyag elterjedésének a déli határa a Duna bal partja közelében fut, és felvethető, hogy a Dunához igazodott e régió vármegye-székhelyeinek a többsége. Óvatosságra kell, hogy intsen továbbá az is, hogy a megyék alakulása – amint erre Kristó Gyula a közelmúltban rámutatott¹⁰⁷ – több évszázadon át tartó folyamat volt az Árpád-kori Magyarország déli részén is. Ennek ellenére azonban talán érdemes felvetni azt is, hogy az első vármegye-székhelyek olyan központok lehettek, amelyek tendenciaszerűen talán a fegyveres elit tagjai által lakott terület szélén létesültek, a Szent István idejében országgá szerveződő uralmi terület déli részén.

IV.

A hiányok, a „fehér foltok” kiterjedésének pontosabb vizsgálata érdekében lássuk előbb a több lelőhellyel is rendelkező kisebb-nagyobb tájegységeket (*1. térkép*). Ezek 1. a Duna és Mosztonga köze Baja és Bács között. 2. a dél-bácskai Duna-part, Újfutak és Piros környéke. 3. a Bácska északkeleti széle, a Palicsi-, és a Ludasi-tó partjai. 3. a Tisza bal partja Szeged és Mohol között, különös tekintettel a sűrű fedettségű Szegedre. (A lelőhelyek sűrűsége itt nézetünk szerint részben kutatástörténeti okokkal magyarázható.) 4. a Szerémség délkeleti szeglete. 5. a Bánság északkeleti szeglete, a Maros-Tisza-Aranka háromszög. 6. az Alsó-Tisza jobb partja, Beodra, Botos és Törökbecse környéke. 7. a bánsági Duna-mente, Pancsova környéke. 8. a Kelet-Bánság: a Versec és Fönlak közötti sáv. A természetföldrajzi régiók szerinti elkülönítést az indokolja, hogy a Kárpát-medence déli harmadában feltárt, honfoglalás kori temetők szinte mind besorolhatók

voltak a felsorolt természetföldrajzi kistájak egyikébe. A két kivétel a Duna jobb, tehát szerémségi partján létesített Valkóvár/Vukovár-Lijevo bara-i temető, valamint a Béga/Bega¹⁰⁸ partjai mentén fekvő Ernesztházáról származó leletek. Mindkét esetben tanácsosnak tűnt megvárni az újabb temetők felbukkanását a csoport körvonalazása előtt. Így is megjegyzendő azonban, hogy e két lelőhelyre jól ráillik a víz közeli helyszín megjelölés.

A kisebb területi egységek elkülönítése során hangsúlyosan vetődhet fel egy bizonytalansági tényező. Az tehát, hogy a jövőben napvilágra kerülő leletek egy egészen más regionális tagolódást fognak kirajzolni. E bizonytalansági tényező természetesen nem zárható ki. Érvényét azonban talán csökkenti egy megfigyelés. Az hogy, az 1960-as évek és 1980-as évek eleje között korlátozott mértékben újra fellendülő kutatás ugyanazokban a mikrorégiókban eredményezett új lelőhelyeket, ahol ezek már a 19–20. század fordulóján ismertek voltak.

A felsorolt tájegységek két típusba sorolhatók. Túlnyomó többségük fő meghatározója egy-egy folyó vagy tó, pontosabban az adott folyó vagy tó ártere. A felsorolt régiók szinte mind a Duna, a Tisza vagy a Maros mentén húzódnak, hangsúlyosan ideértve az adott régióba az azt meghatározó folyó kisebb-nagyobb kiterjedésű ártereit is. Az egyik, csak látszólagos kivételt a Kelebiai-, a Palicsi-, a Ludasi-, a Horgosi, és – végül, de nem utolsó sorban – a Fehér-tó környezete, szintén egy-egy vízparti mikrokörnyezet jelent. Szinte látélet erejével bír az, hogy vízparti élőhely a vizsgált három tájegység két, lelőhelyekkel valamivel sűrűbben fedett mikrorégiója: a Duna és a Vajdas/Mosztonga közötti keskeny sáv, valamint az Északkelet-Bánságban a Maros-Tisza-Aranka háromszög. E két kistáj ellenpontjaként pedig a lelőhelyek teljes hiánya tapasztalható a vizsgált három régió legszárazabb részein. A „fehér folt” típuspéldái a Közép- vagy Délkelet-Bácska, illetve a Dél-Bánság, azaz, természetföldrajzi fogalmakkal: az ún. Telecskai-dombok, a Titeli-plató, illetve a Deliblati-homokpuszta, középkori nevén Makszond.

A fentebb felsorolt nyolc földrajzi kistáj közül csak egyetlen egy: az utolsó, a kelet-bánsági nem illeszkedik a folyami, vagy tavi ártérhez. Ez esetben az elterjedési terület egy másik, ritkább típusával: a síkvidéki és hegyi táj közötti átmeneti sáv betelepítésével érdemes számolni. A Versec-Temesvár-Újrad vonal mentén elhelyezkedő

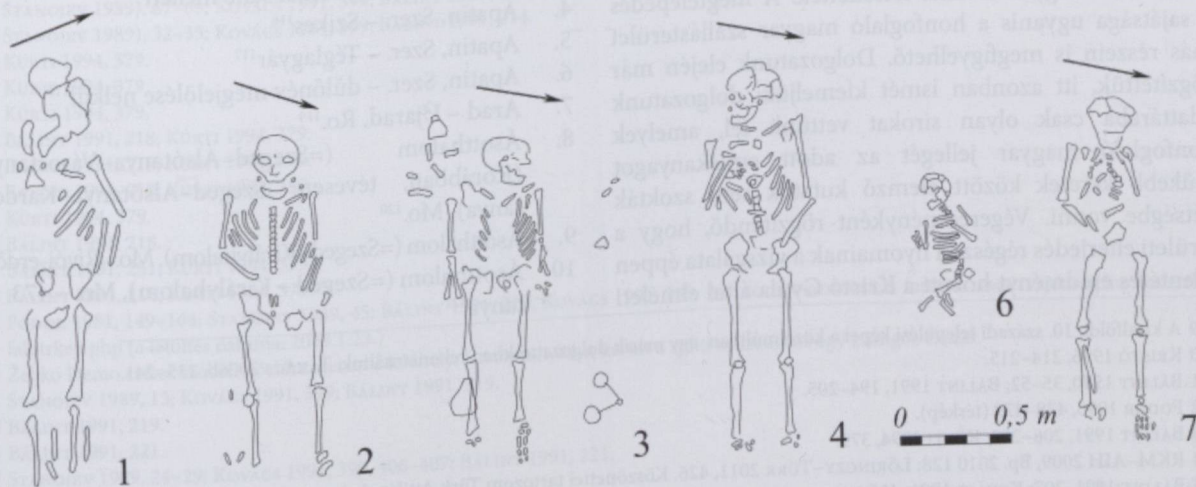
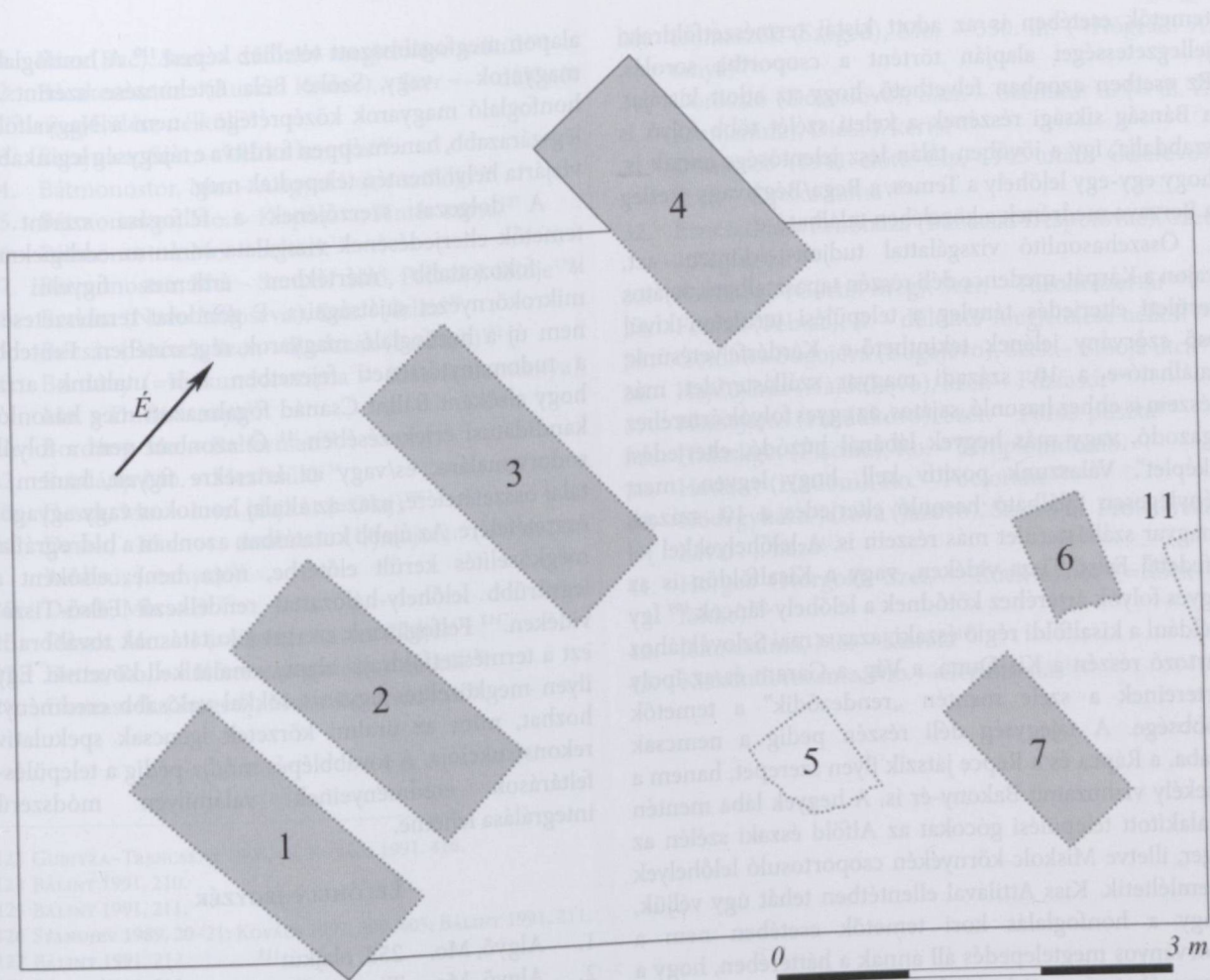
104 BÓNA 1995, 35 (Bács, Valkóvár); BÓNA 1998, 28 (Keve), 44–46 (Bács, Valkóvár). A többi vármegye-székhelyhez lásd: TAKÁCS 1994, 115–116; BENKŐ 1994, 53; SEBŐK 1994, 669.

105 BÓNA 1995, 22 (Keve); BÓNA 1998, 28 (Keve).

106 BÓNA 1995, 22; BÓNA 1998, 27.

107 KRISTÓ 1988, 293 301–305, 446–458, 459–470.

108 E bánsági folyó esetében a kettős megnevezést az indokolja, hogy a helyi magyarság nem a földrajzi szakirodalomban elterjedt Béga, hanem a Béga névfórmát használja.

2. kép Hodony-Pociorane: a honfoglaló magyar temető részlete (BEJAN-MOGA 1978, 160, 1. ábra; DRAȘOVEAN-MUNTEANU-ȚEICU 1996, 54-64. ábra alapján) (a két térkép adatait egyetlen térképre rajzoltuk össze.)

temetők esetében is az adott kistáj természetföldrajzi jellegzetességei alapján történt a csoportba sorolás. Ez esetben azonban felvethető, hogy az adott kistajat, a Bánság síksági részének a keleti szélét több folyó is szabdalja, így a jövőben talán lesz jelentősége annak is, hogy egy-egy lelőhely a Temes, a Bega/Béga vagy esetleg a Berzava medrének a közelében található-e.

Összehasonlító vizsgálattal tudjuk eldönteni azt, vajon a Kárpát-medence déli részén tapasztalható, sajátos területi elterjedés tényleg a települési területen kívül eső szórvány jelének tekinthető-e. Kérdésvetésünk: található-e a 10. századi magyar szállásterület más részein is ehhez hasonló, sajátos, az egyes folyók árteréhez igazodó, vagy más hegyek lábánál húzódó, elterjedési „képlet”. Válaszunk pozitív kell, hogy legyen, mert ténylegesen található hasonló elterjedés a 10. századi magyar szállásterület más részein is. A lelőhelyekkel jól „fedett” Felső-Tisza-vidéken, vagy a Kisalföldön is az egyes folyók árteréhez kötődnek a lelőhely-láncok.¹⁰⁹ Így például a kisalföldi régió északi, azaz a mai Szlovákiához tartozó részén a Kis-Duna, a Vág, a Garam és az Ipoly árterének a széle mentén „rendeződik” a temetők többsége. A tájegység déli részén pedig a nemcsak Rába, a Rápca és a Répce játszik ilyen szerepet, hanem a csekély vízhozamú Bakony-ér is. A hegyek lába mentén kialakított települési góccokat az Alföld északi szélén az Eger, illetve Miskolc környékén csoportosuló lelőhelyek szemléltetik. Kiss Attilával ellentétben tehát úgy véljük, hogy a honfoglalás kori temetők esetében nem a szórványos megtelepedés áll annak a háttérben, hogy a sírmezőket vízparti kistájakon, vagy a síksági területek széleinél, a hegyek lábánál létesítették. A megtelepedés e sajátosága ugyanis a honfoglaló magyar szállásterület más részein is megfigyelhető. Dolgozatunk elején már rögzítettük, itt azonban ismét kiemeljük: dolgozatunk adattárába csak olyan sírokat vettünk fel, amelyek honfoglaló magyar jellegét az adott emlékanyagot szűkebb keretek között elemző kutatók sem szokták kétségbe vonni. Végeredményként rögzítendő, hogy a területi elterjedés régészeti nyomainak a vizsgálata éppen ellentétes eredményt hozott a Kristó Gyula által elméleti

alapon megfogalmazott tételhez képest.¹¹⁰ A honfoglaló magyarok – vagy, Szőke Béla értelmezése szerint: a honfoglaló magyarok középrétege – nem a Nagyalföld legszárazabb, hanem éppen fordítva e tájegység leginkább vízjárta helyi mentén telepedtek meg.

A dolgozat szerzőjének a felfogása szerint a temetők elterjedésének vizsgálata során az eddigieknél is fokozottabb mértékben érdemes figyelni a mikrokörnyezet sajátosságaira. E gondolat természetesen nem új a honfoglaló magyarok régészetében. Fentebb, a tudománytörténeti fejezetben már utaltunk arra, hogy elsőként Bálint Csanád fogalmazott meg hasonló kandidátusi értekezésében.¹¹¹ Ő azonban nem a folyók sodorvonalára, és/vagy az árterekre figyelt, hanem a talaj összetételére, azaz az altalaj homokos vagy agyagos összetételére. Az újabb kutatásban azonban a hidrográfiai megközelítés került előtérbe, nota bene: elsőként a legsűrűbb lelőhely-hálózattal rendelkező Felső-Tisza-vidéken.¹¹² Felfogásunk szerint a kutatásnak továbbra is ezt a természetföldrajzi alapú vonalat kell követnie. Egy ilyen megközelítés ugyanis sokkal valósabb eredményt hozhat, mint az uralmi körzetek igencsak spekulatív rekonstrukciója. A továbblépés módja pedig a településfeltárások eredményeinek valamilyen módszerű integrálása lehetne.

LELŐHELY-JEGYZÉK

1. Algyó, Mo. – 258. olajkút¹¹³
2. Algyó, Mo. – Távvezetékindító-állomás¹¹⁴
3. Apatin, Szer. – a római sánc mellett¹¹⁵
4. Apatin, Szer. – Szikes¹¹⁶
5. Apatin, Szer. – Téglagyár¹¹⁷
6. Apatin, Szer. – dülönév megjelölése nélkül¹¹⁸
7. Arad – Újarad, Ro.¹¹⁹
8. Ásotthalom (=Szeged–Alsótanya–Várostantanya) (Korábban, tévesen: Szeged–Alsótanya–Kardostanya), Mo.¹²⁰
9. Ásotthalom (=Szeged–Királyhalom), Mo.–Rívói-erdő¹²¹
10. Ásotthalom (=Szeged – Királyhalom), Mo. – 473. sz. tanya¹²²

109 A kisalföldi, 10. századi települési képet a közelmúltban, egy másik dolgozatunkban rekonstruáltuk: TAKÁCS 2006b, 235–241.

110 KRISTÓ 1996, 214–215.

111 BÁLINT 1980, 35–52; BÁLINT 1991, 194–205.

112 FODOR 1996, 478–479 (térkép).

113 BÁLINT 1991, 206–207; KÜRTI 1994, 379.

114 RKM–AIH 2009, Bp. 2010 128; LŐRINCZY–TÜRK 2011, 426. Köszönettel tartozom Türk Attilának, hogy ezen adatra felhívta a figyelmemet.

115 BÁLINT 1991, 207; KOVÁCS 1991, 416.

116 BÁLINT 1991, 207; KOVÁCS 1991, 416.

117 KOVÁCS 1991, 416.

118 BÁLINT 1991, 207.

119 Gáll Erwin kézirat gyűjtése.

120 BÁLINT 1991, 250; KÜRTI 1994, 379.

121 BÁLINT 1991, 250; KÜRTI 1994, 379.

122 BÁLINT 1991, 250; KÜRTI 1994, 379.

11. Bács (Bač), Szer. – dűlőnév megjelölése nélkül¹²³
12. Bácskeresztúr (Ruski Krstur), Szer. – dűlőnév megjelölése nélkül¹²⁴
13. Batajnica, Szer. – Velika humka¹²⁵
14. Bátmonostor, Mo. – Angyal Lajos szőlője¹²⁶
15. Bátmonostor, Mo. – Kispusztá, Pintér tanya¹²⁷
16. Bátmonostor, Mo. – Schärk¹²⁸
17. Bátmonostor, Mo. – Sumári dűlő, Palásti J. földje¹²⁹
18. Beodra (Novo Miloševo), Szer. – Izlaz¹³⁰
19. Bocvár (Bočar), Szer. – Budzsák (Budžak)¹³¹
20. Bordány (=Kiskundorozsma – Kistemplomtanya), Mo. – Dudás-tanya¹³²
21. Bordány, Mo. – Belterület¹³³
22. Bordány, Mo. – Meződűlő¹³⁴
23. Deszk, Mo. – 1. sz. olajkút (=Olaj)¹³⁵
24. Deszk, Mo. – Ambrus (Újmajor) (=Újmajor, Ambrus J. tanya)¹³⁶
25. Deszk, Mo. – D¹³⁷
26. Deszk, Mo. – I (=Kovács István földje)¹³⁸
27. Detta, Ro. – dűlőnév megjelölése nélkül¹³⁹
28. Domaszék (Szeged), Mo. – Bojárhalom¹⁴⁰
29. Domaszék (Szeged), Mo. – 350. lh. (=Nógrádi A. tanya)¹⁴¹
30. Doroszló (Doroslovo), Szer. – Szentkút u. (= ul. Ž. Zrenjanina), Diósi J. kertje¹⁴²
31. Dunacséb (1941 előtt: Čip, 1945 után: Čelarevo), Szer. – Čipska šuma¹⁴³
32. Ernesztháza/Ernőháza (Banatski Despotovac), Szer. – Téglagyár¹⁴⁴
33. Felsőhegy (Gornji Breg), Szer. – Tűzoltószertár¹⁴⁵
34. Fönlak (Felnac), R. – dűlőnév megjelölése nélkül¹⁴⁶
35. Gombos/Bogojeva (Bogojevo), Szer. – Biboja utca¹⁴⁷
36. Hajdújárás (Hajdukovo), Szer. – Fűzfásor¹⁴⁸
37. Hajdújárás (Hajdukovo), Szer. – Pörös-pusztá¹⁴⁹
38. Hidasliget (Pišchia), Ro. – Templomdomb
39. Hodony (Hodoni), Ro. – Pociorane¹⁵⁰
40. Hódegyháza/Jazova (Jazovo), Szer. – ul. Proleterska, Lévai . J. háza¹⁵¹
41. Horgos (Horgoš), Szer. – Röck-major (=Röck I. földje)¹⁵²
42. Jánoshalma, Mo. – Kistráta¹⁵³
43. Kiskundorozsma, Mo. – Gépállomás¹⁵⁴

123 GUBITZA–TRENCSENY 1908, 49; KOVÁCS 1991, 416.

124 BÁLINT 1991, 210.

125 BÁLINT 1991, 211.

126 STANOJEV 1989, 20–21; KOVÁCS 1991, 399, 405; BÁLINT 1991, 211.

127 BÁLINT 1991, 212.

128 BÁLINT 1991, 213.

129 BÁLINT 1991, 213.

130 STANOJEV 1989, 67–69; KOVÁCS 1991, 399; BÁLINT 1991, 229, 232 (Karlova helynév-megjelöléssel).

131 STANOJEV 1989, 32–35; KOVÁCS 1991, 399; BÁLINT 1991, 214.

132 KÜRTI 1994, 379.

133 KÜRTI 1994, 379.

134 KÜRTI 1994, 379.

135 BÁLINT 1991, 218; KÜRTI 1994, 379.

136 BÁLINT 1991, 218; KÜRTI 1994, 379.

137 BÁLINT 1991, 218; KÜRTI 1994, 380.

138 KÜRTI 1994, 379.

139 BÁLINT 1991, 218.

140 BÁLINT 1991, 251; KÜRTI 1994, 379.

141 BÁLINT 1991, 218; KÜRTI 1994, 379.

142 FODOR 1981, 149–164; STANOJEV 1989, 45; BÁLINT 1991, 219; KOVÁCS 1991, 399. Az utcanev-azonosítás forrása: www.vajdasag.hu/doroszlo/falutrkep.php (a letöltés dátuma: 2008.1.23.)

143 Željko Demo szíves szóbeli közlése szerint e lelőhelyről szórványként került a spliti múzeumba egy csüngős ékszer.

144 STANOJEV 1989, 13; KOVÁCS 1991, 399; BÁLINT 1991, 219.

145 BÁLINT 1991, 219.

146 BÁLINT 1991, 221.

147 STANOJEV 1989, 24–29; KOVÁCS 1991, 399, 406–407; BÁLINT 1991, 221.

148 SZEKERES–RICZ 1998, 119.

149 KOVÁCS 1991, 418. (Két külön lelőhelyként), BÁLINT 1991, 224 (Horgos helynév-megjelöléssel). A kiterjedt szabadkai és szegedi határ szélén áll, és ezért per tárgyát képező pusztá a régészeti szakirodalomban is gyakran okoz fejtörést, földrajzi besorolása okán. A leghelyesebb a mai beosztás szerint, tehát Hajdújárás helynév-jelöléssel számon tartani. (a néhai Szekeres László közlése az 1990-es évek elején).

150 BEJAN–MOGA 1978, 155–168, és ezen belül is 160. old. 1. ábra; DRAȘOVEAN–MUNTEANU–ȚEICU 1996, 70–75, 54–64. ábra.

151 STANOJEV 1989, 46–51; KOVÁCS 1991, 399; BÁLINT 1991, 226–229.

152 STANOJEV 1989, 126–128; KOVÁCS 1991, 401, 415; BÁLINT 1991, 224 (Röck I. földje dűlőnév alatt)

153 BÁLINT 1991, 224.

154 KÜRTI 1994, 379.

44. Kiskundorozsma, Mo. – Hosszúhát¹⁵⁵
 45. Kiskundorozsma, Mo. – Hosszúhát-halom¹⁵⁶
 46. Kiskundorozsma, Mo. – Jerney-téglagyár¹⁵⁷
 47. Kiskundorozsma, Mo. – Subasa¹⁵⁸
 48. Kiskundorozsma, Mo. – Vörös homok-dűlő¹⁵⁹
 49. Kispjac (Male Pijace), Szer. – Körösoldal¹⁶⁰
 50. Kiszombor, Mo. – B¹⁶¹
 51. Kiszombor, Mo. – C¹⁶²
 52. Kiszombor, Mo. – E¹⁶³
 53. Kiszombor, Mo. – F¹⁶⁴
 54. Kiszombor, Mo. – Nagyszentmiklósi út
 55. Klárafalva, Mo. – Faragó¹⁶⁵
 56. Kübekháza, Mo. – Újtelep – 483. sz. (=Bálint A. tanya)¹⁶⁶
 57. Lovrin (Lovrin), Ro. – szórvány, Gáll E. gyűjtése
 58. Madaras, Mo. – Árvai-dűlő (=dűlőnév nélkül)¹⁶⁷
 59. Madaras, Mo. – Kenderföldek¹⁶⁸
 60. Mohol (Mol), Szer. – Morotvánszky Dusán telke¹⁶⁹
 61. Mórahalom (Szeged – Királyhalom), Mo.¹⁷⁰
 62. Nagycsanád (Ócsanád, Szerbcsanád), Rom. – Pojána-dűlő¹⁷¹
 63. Nagyikinda (Kikinda), Szer. – Galád-dűlő (=PK Banat – tovilšte)¹⁷²
 64. Nagykömlös (Comloșu Mare), Ro. – a község északi oldala¹⁷³
 65. Nagykömlös (Comloșu Mare), Ro. – Posztszállás¹⁷⁴
 66. Nagyősz (Tomnatec), Ro. – téglagyár¹⁷⁵
 67. Nagyősz (Tomnatec), Ro. – Kishalom (=Kleiner Hügel)¹⁷⁶
 68. Nagyszentmiklós (Sânnicolau Mare), Ro. – Szórvány, Gáll E. gyűjtése
 69. Nagyteremia (Teremia Mare), Ro. – Szőlőhegy (Gáll Erwinnél Stock Kristóf földje)¹⁷⁷
 70. Németszentpéter (Sânpetru Gherman), Ro. – G. A. S.¹⁷⁸
 71. Németszentpéter (Sânpetru Gherman), Ro. – Római sáncok¹⁷⁹
 72. Óbesenyő (Dudeștii Vechi), Ro. – II. V., VI., VII., VIII. halom (A VIII. halom Balthazar Anton-halom néven is!)¹⁸⁰
 73. Óbesenyő (Dudeștii Vechi), Ro. – Dragomir halma (Movila lui Dragomir)¹⁸¹
 74. Oroszlámos (Banatski Arandelovac), Szer. – a vasútállomás melletti homokbánya (=Szőlőhegy/Vinograd)¹⁸²
 75. Palics (Palić), Szer. – Sárgpart¹⁸³
 76. Pancsova (Pančevo), Szer. – Felsővárosi téglagyár (=Gornjogradska ciglana további nevein: Bachmann-téglagyár/Bahmanova ciglana, vagy Miloradovićeva ciglana)¹⁸⁴

155 A lelőhelyről korábban egy szórvány karperec került múzeumba (KÜRTI 1994, 379), majd az autópálya-építést megelőző leletmentések során sikerült egy temetőt feltárni. BÉNDE-LŐRINCZY-TÜRK 2002; BÉNDE-LŐRINCZY-TÜRK 2003. Bár nem bizonyítható, hogy a karperec e temető egyik sírjából származott volna, a topográfiai egybeesés miatt mégsem tekintettük önálló lelőhely elkülönítésére alkalmas leletnek.

156 KÜRTI 1994, 379.

157 KÜRTI 1994, 379.

158 KÜRTI 1994, 379;

159 KÜRTI 1994, 379.

160 KOVÁCS 1991, 419; BÁLINT 1991, 234 (két lelőhelyként, az egyik Kishomok helynév-megjelöléssel).

161 BÁLINT 1991, 234, 236; KÜRTI 1994, 380.

162 BÁLINT 1991, 236; KÜRTI 1994, 380; LANGÓ-TÜRK 2004, 203–206.

163 BÁLINT 1991, 236; KÜRTI 1994, 380; LANGÓ-TÜRK 2004, 207–209.

164 BÁLINT 1991, 236; KÜRTI 1994, 380. LANGÓ-TÜRK 2004, 209–210.

165 BÁLINT 1991, 236; KÜRTI 1994, 380.

166 BÁLINT 1991, 238; KÜRTI 1994, 380.

167 BÁLINT 1991, 238. Köszönettel tartozom Varga Sándornak a dűlőnév pontosításáért.

168 Az adatért Varga Sándornak tartozom hálás köszönettel.

169 BÁLINT 1991, 241; KOVÁCS 1991, 419.

170 BÁLINT 1991, 236; KÜRTI 1994, 379.

171 GÁLL-TÁNASE 2007.

172 STANOJEV 1989, 53; KOVÁCS 1991, 399; BÁLINT 1991, 232.

173 GÁLL 2004–2005, 449.

174 GÁLL 2004–2005, 449.

175 BÁLINT 1991, 242.

176 BÁLINT 1991, 242; GÁLL 2004–2005, 450

177 BÁLINT 1991, 243; GÁLL 2004–2005, 450.

178 GÁLL 2004–2005, 450.

179 BÁLINT 1991, 243.

180 GÁLL 2004–2005, 449.

181 GÁLL 2004–2005, 449.

182 STANOJEV 1989, 14–19; BÁLINT 1991, 245; KOVÁCS 1991, 399, 402–405.

183 SZEKERES-RICZ 1998, 119.

184 STANOJEV 1989, 89–90; KOVÁCS 1991, 399, 411.

77. Perjámos (Periam), Ro. – Régiposta u.¹⁸⁵
78. Piros (Rumenka), Szer. – Kenderáztató (=Kudeljara)
79. Pusztbukova/Nagycsanád – Bukova-puszt (Pustabukova), Ro. – II., III., IV., V., VIII., IX. halom¹⁸⁶
80. Pusztavizesd/Vizezsdia (Vizejdia), Ro. – a III.2. és a X. halom¹⁸⁷
81. Rábé (Rabe), Szer. – Anka-sziget¹⁸⁸
82. Rösze, (=Szeged, Alsótanya), Mo. – Feketeséz, Ördögh Gy. földje¹⁸⁹
83. Rösze, Mo. – Ladányi-dűlő¹⁹⁰
84. Rösze, Mo. – Nagyszéksós, 685.¹⁹¹
85. Ruzsa (=Szeged – Ruzsajárás, Csorva), Mo. – Szabó Mihály földje¹⁹²
86. Sándorfalva, Mo. – Eperjes¹⁹³
87. Szabadka (Subotica), Szer. – Négyhalom¹⁹⁴
88. Szakálháza (Săcălaz), Ro. – dűlőnév nélkül¹⁹⁵
89. Szatymaz, Mo. – Jánosszálás – Gróf Árpád földje
90. Szatymaz, Mo. – Jánosszálás-Katona-part¹⁹⁶
91. Szatymaz, Mo. – Jánosszálás
92. Szatymaz, Mo. – Őszesék
93. Szeged, Mo. – Csongrádi út¹⁹⁷
94. Szeged, Mo. – Makkoserdő¹⁹⁸
95. Szeged, Mo. – Öthalom¹⁹⁹
96. Szeged-Öthalom, V. homokbánya²⁰⁰
97. Szeged, Mo. – Székhalom²⁰¹
98. Szeged, Mo. – dűlőnév megjelelése nélkül²⁰²
99. Szilágyi (Svilojevo), Szer. – dűlőnév megjelelése nélkül²⁰³
100. Szőreg, Mo. – Homokbánya²⁰⁴
101. Szőreg, Mo. – Róm. kat. templomdomb²⁰⁵
102. Tápé, Mo. – Sertéstelep²⁰⁶
103. Temesliget (Pădureni), Ro. – szórvány dűlőnév nélkül²⁰⁷
104. Temesvár (Timișoara), Ro. – Csóka erdő (Cioreni)²⁰⁸
105. Tetőhegyes/Oromhegyes (Sencanski Trešnjevac), Szer. – Velebit irányában²⁰⁹
106. Tetőhegyes/Oromhegyes (Sencanski Trešnjevac), Szer. – „Udarnik” mezőgazdasági birtok / Poljoprivredno dobro „Udarnik”²¹⁰
107. Tiszasziget, Mo. – Petőfi utca (=Molnár A. telke)²¹¹
108. Tompa, Mo. – Körös oldal dűlő²¹²
109. Törökbecse (Novi Bečej), Szer. – Matej-puszt (Matejski brod)²¹³
110. Törökkanizsa (Novi Knerževac), Szer. – Tallián B. birtoka²¹⁴
111. Újfutak (Futog), Szer. – Rezső-major²¹⁵
112. Újszentes (Dumbrăvița), Ro. – Elkerülő²¹⁶

185 BÁLINT 1991, 246.

186 BÁLINT 1991, 241

187 GÁLL 2004–2005, 450.

188 STANOJEV 1989, 99; KOVÁCS 1991, 401, 411.

189 BÁLINT 1991, 250; KÜRTI 1994, 379.

190 BÁLINT 1991, 247; KÜRTI 1994, 379.

191 KÜRTI 1994, 379.

192 BÁLINT 1991, 218, 247; KÜRTI 1994, 379.

193 KÜRTI 1994, 379.

194 KOVÁCS 1991, 421.

195 BÁLINT 1991, 248.

196 KÜRTI 1994, 379.

197 BÁLINT 1991, 250; KÜRTI 1994, 380.

198 BÁLINT 1991, 251; KÜRTI 1994, 380.

199 BÁLINT 1991, 251; KÜRTI 1994, 380.

200 RKM-AIH 2009, Bp. 2010, 347–348; http://sirasok.blog.hu/2009/12/09/honfoglalo_sirok_szeged_othalomrol2010.12.30.9:30 (Az utolsó megtekintés időpontja: 2012.06.21.) LŐRINCZY–TÜRK 2011, 426.

201 KÜRTI 1994, 380.

202 BÁLINT 1991, 258.

203 FEHÉR–K. ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 987. sz. KÜRTI 1994, 380.

204 BÁLINT 1991, 75–97; KÜRTI 1994, 380.

205 BÁLINT 1991, 258; KÜRTI 1994, 380.

206 KÜRTI 1994, 379.

207 GÁLL 2004–2005, 450.

208 RADULESCU–GÁLL 2001, 155–193; GÁLL 2004–2005, 450.

209 KOVÁCS 1991, 420.

210 STANOJEV 1989, 115; KOVÁCS 1991, 401.

211 BÁLINT 1991, 259; KÜRTI 1994, 380.

212 BÁLINT 1991, 260.

213 NAGY 1953, 107–117; STANOJEV 1989, 63–65; KOVÁCS 1991, 399.

214 BÁLINT 1991, 260; DIENES 1969, 120; BOLLÓK 2006, 80, 52. j. Az adott helyszínről keverten kerültek avar és honfoglalás kori leletek a Magyar Nemzeti Múzeumba. A svasztikával díszített hajfonat-korong honfoglalás kori.

215 STANOJEV 1989, 124; BÁLINT 1991, 260; KOVÁCS 1991, 401, 415.

216 GÁLL 2004–2005, 449.

AZ ANYAGGYŰJTÉS BŐL KIHAGYOTT LELŐHELYEK

113. Újvár (Uivar), Ro. – Gomila²¹⁷
 114. Üllés – Petőfi-dűlő²¹⁸
 115. Üllés – Árpád-dűlő²¹⁹
 116. Vattina/Versecvát (Vatin), Szer. – Fő utca²²⁰
 117. Vejte (Voiteni), Ro. – IAS (=Állami Mezőgazdasági Üzem)²²¹
 118. Versec (Vršac), Szer. – Vizi u.²²²
 119. Versec (Vršac), Szer. – dűlőnév megjelölése nélkül²²³
 120. Vojka, Szer. – Velika Humka
 121. Vörösmart (Zmajevac), Hr. – Kígyós²²⁴
 122. Vukovár/Valkovár (Vukovar), Hr. – Lijeva bara²²⁵
 123. Zombor (Sombor), Szer. – Bezdáni u.²²⁶
 124. Zombor (Sombor), Szer. – Rancsevó-szállás (=Rančevo).²²⁷
 125. Zombor (Sombor), Szer. – dűlőnév megjelölése nélkül²²⁸
 126. Zsombó, Mo. – Bába-dűlő²²⁹
 127. Zsombó, Mo. – Ménesjárás-dűlő (Kossuth u.)²³⁰
1. Bácsszentiván/Prigrevica-Szentiván (Prigrevica)²³¹
 2. Baja, Mo. – Pető²³²
 3. Belgrád (Beograd), Szer. – Ada Ciganlija²³³
 4. Csák (Ciacova), Ro – dűlőnév nélkül²³⁴
 5. Hertelendyfalva (Vojlovica), Szer. – Vegyiipari komplexum (=Hemijska industrija)²³⁵
 6. Érsekcsanád, Mo. – dűlőnév megjelölése nélkül²³⁶
 7. Érsekcsanád, Mo. – Hajóállomás²³⁷
 8. Homokdiód (Orešac), Szer.²³⁸
 9. Horgos (Horgoš), Szer. – Pörös²³⁹
 10. Katymár, Mo. – Téglagyár²⁴⁰
 11. Keglevichháza (Chegelvici), Rom. – dűlőnév nélkül²⁴¹
 12. Kishomok (Male Pijace), Szer. – dűlőnév nélkül²⁴²
 13. Ludas (Ludoš), Szer. – Csurgó²⁴³
 14. Nagybecskerek (Zrenjanin, a két vh. közötti nevei:

217 GÁLL 2004–2005, 450

218 BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2002, 355.

219 BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2002, 355.

220 BÁLINT 1991, 261; KOVÁCS 1991, 422.

221 MENDELET–TÁNASE–GÁLL 2001, 99–112; GÁLL 2004–2005, 450

222 BÁLINT 1991, 260; KOVÁCS 1991, 422.

223 STANOJEV 1989, 43; BÁLINT 1991, 260–261; KOVÁCS 1991, 399, 408–409.

224 KISS 1985. A lelőhelyről múzeumba került lószerszám-melléklet alapján döntöttünk a sír felvétele mellett.

225 VINSKI 1959, 99–109; BÁLINT 1991, 261; DEMO 1996.

226 BÁLINT 1991, 262; KOVÁCS 1991, 420.

227 Közöletlen fegyveres sír. Az adatért Dragan Radojevićnek tartozom köszönettel. A sír leletanyaga 2010 nyarán a zombori múzeum állandó kiállításán volt látható

228 STANOJEV 1989, 117, 118; KOVÁCS 1991, 401.

229 BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2002, 355.

230 BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2010.

231 A Hampel József által honfoglalás-koriként számon tartott kengyel (HAMPEL 1905, I. köt., 829.) valójában avar kori.

232 BÁLINT 1991, 213. Varga Sándor véleménye szerint az itt hivatkozott sírok egy olyan templom körüli temető legkorábbi sírjai, amely nem keltezhető a 11–12. század fordulójára.

233 Bizonytalan kulturális hovatartozású vaseszköz-lelet: JANKOVIĆ 1985, 149. (számozatlan) old., számozatlan ábra.

234 A helynév F. Mendelej, D. Tánase és Gáll E tanulmányában szerepel, azzal a megállapítással, hogy a Vejte határába lokalizált, honfoglalás kori temető valójában Csák határába esik. (MENDELET–TÁNASE–GÁLL 2001, 99, 1. j.) Mivel azonban éppen a hivatkozott tanulmány közli a temető leletanyagát Vejte helynév-meghatározással, csak felesleges zavart okozna, ha azt a lelőhely-gyűjteményben Csák helynév alatt szerepeltetnénk.

235 Bálint 1991, 222.

236 BÁLINT 1991, 219. Varga Sándor adatgyűjtése szerint a lelőhelyen egy avar kori szablya került elő.

237 BÁLINT 1991, 219. Varga Sándor adatgyűjtése szerint szintén avar kori lelőhely.

238 10. századi övveret: BÁLINT 1991, 224.

239 Helyesen: Hajdújárás–Pörös

240 BÁLINT 1991, 232. Varga Sándor adatgyűjtése szerint a lelőhelyen egy-egy kései szarmata, illetve 14–17. századi temető sírjai kerültek napvilágra.

241 GÁLL 2007, 425. A település határából, szórványként került a nagyszentmiklósi Bartók Béla emlékmúzeumba egy kétélű kard

242 BÁLINT 1991, 234. A lelőhely neve helyesen Kispiac.

243 SZEKERES–RICZ 1998, 86. old. számozatlan fénykép. Téves lelőhely-név. A zablából és kengyelpárból álló leletgyűjtés valódi lelőhelye Hajdújárás (Hajdukovo), Szer. – Fűzfasor.

- Nadbečkerék, Petrovgrad), Szer. – dűlőnév nélkül²⁴⁴
15. Nagykomlós (Comloșu Mare), Rom. – 3. lh.²⁴⁵
16. Novi Banovci, Szer. – Burger²⁴⁶
17. Orsova (Orșova), Ro. – a Duna medréből²⁴⁷
18. Orsova (Orșova), Ro. – dűlőnév nélkül²⁴⁸
19. Pancsova (Pančevo), Szer. – Neu-téglagyár (=Najeva ciglana vagy Dolnjegradska/Dolnjevaroška ciglana)²⁴⁹
20. Perjámos (Periam), Ro. – Sánchalom²⁵⁰
21. Sremska Mitrovica – 4. lh.²⁵¹
22. Szabadka (Subotica), Szer. – Pörös²⁵²
23. Újpalánk/Palánk (Banatska Palanka vagy Stara Palanka) – Haram dűlő²⁵³
24. Versec környéke²⁵⁴
25. Zemun Polje, Szer. – dűlőnév nélkül²⁵⁵
26. Zimony (Zemun), Szer. – Buldožer²⁵⁶
27. Zimony (Zemun), Szer. – Dunapart²⁵⁷
28. Zimony (Zemun), Szer. – Kapela²⁵⁸
29. Zsombolya (Jimbolia), Rom. – dűlőnév nélkül²⁵⁹

IRODALOM

- BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ 1984 = Bajalović-Hadži-Pešić, M.: Nakit VIII - XVIII veka u Muzeju grada Beograda. Beograd 1984.
- BÁLINT 1975 = Bálint Cs.: Délmagyarország a X. században. Kandidátusi értekezés. Budapest 1975. [kézirat].
- BÁLINT 1976 = Bálint Cs.: A magyarság és az ún. Bjelo brdói kultúra. Cumania 4 (1976) 225–252.
- BÁLINT 1980 = Bálint Cs.: Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésben. – Die Rolle der geographischen Gegebenheiten (der Bodenarten) bei der Ansiedlung der landnehmenden Ungarn. Ethnographia 91/1 (1980) 35–52.
- BÁLINT 1991 = Bálint Cs.: Honfoglalás kori sírok Szeged–Óthalmon. – Gräber aus der Landnahmezeit in Szeged–Óthalom. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968, 47–89.
- BÁLINT 1991 = Bálint Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. Studia Archaeologica 11. Budapest 1991.
- BEJAN-MOGA 1978 = Bejan A.–Moga M.: Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș). – Die frühfeudale Nekropole von Hodoni (Kreis Timiș). Tibiscus 5 (1979) 155–168.
- BELITZKY 1937 = Belitzky J.: A nyugatdunántúli és felvidéki besenyő telepek [ohne Zusammenfassung in Weltsprachen]. Különnyomat a Domanovszky-Emlékkönyvből. Budapest 1937.
- BELLAI é.n. = Bellai J.: Temesvár leírása. In: Borovszky S. (szerk.): Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monográfiája. Budapest é.n. 162–185.
- BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2002 = Bende L.–Lőrinczy G.–Türk A.: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. – Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel. MFMÉ-StudArch 8 (2002) 351–402.
- BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2003 = Bende L.–Lőrinczy G.–Türk A.: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. – A grave from the age of the conquering magyars in

244 BÁLINT 1991, 241; KOVÁCS 1991, 422. A város környékéről, szórványként került múzeumba egy kétélű kard.

245 GÁLL 2007, 426. A település határából, szórványként került a Temesvári Múzeumba egy kétélű kard pengéje.

246 10. századi övtartozékok: PERIŠIĆ-BOJOVIĆ et al. 1981, 91. old., 245. tétel; BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ 1984, 64, 84. tétel; 85, 254. tétel; 90, 295. tétel; STANOJEV 1989, 60–62.

247 10. századi kard: BÁLINT 1991, 245.

248 A sánc átvágása során 10. századi övveretek kerültek napvilágra BÁLINT 1991, 246.

249 BÁLINT 1991, 246 (Neue Ziegelei helynévvel); KOVÁCS 1991, 419. Az itt feltárt részleges lovastemetkezés mellett nem volt korhatározó lelet, a szerb kutatás inkább avar kori leletként szokta számon tartani.

250 10. századi övtartozékok: Bálint 1991, 245.

251 PAROVIĆ-PEŠIKAN 1981, 186. old., 3. kép d. A 6. sírból zablaként tettek között egy, talán inkább béklyóként meghatározható vasleletet. Erre utalhat a lelet pontos előkerülési helye, a lábcsontok alatt.

252 Helyesen: Hajdújárás–Pörös

253 10. századi övveret, gomb, stb: BÁLINT 1991, 245.

254 FODOR 1980, 192–194; BÁLINT 1991, 260; KOVÁCS 1991, 422. A hajfonat-korong 12–13. századi.

255 Fél kengyel római kornak meghatározott rétegből: BÁLINT 1991, 261.

256 Övveret-öntőminta: BÁLINT 1991, 102, 26. ábra, 261.

257 Palmettás övveret BÁLINT 1991, 102, 26. ábra, 261.

258 Fülesgomb: BÁLINT 1991, 261.

259 BÓNA 1987, 212. zsombolyai lelőhely-megjelöléssel említ egy kardot. Gáll Erwin azonban nem tudott nyomára bukkanni a bánási múzeumokban: GÁLL 2007, 427.

- Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom. In: Szalontai cs. (szerk.): Úton-útfélen – Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szeged 2003, 55–61.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2010 = Бенде, Л.–Лёринци, Г.–Тюрк, А.: Индивидуальный тип предмета в археологическом материале X–XI вв. в Карпатской котловине и его салтовские параллели. In: Стащенко, Д. А.–Кочкина, А. Ф.–Кузнецова, Л. В. (Ред.): Культуры степей Евразии второй половины I тыс. н.э. Вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия. Самара 2010, 244–254.
- BENKŐ 1994 = Benkő E.: Arad 1. In: KMTL, 53.
- BENKŐ 2001 = Benkő E.: A 10–11. századi Erdély régészetéről. In: Kristó Gy. (szerk.): Államalapítás, társadalom, művelődés. Budapest 2001, 135–144.
- BODOR 1982–1983 = Bodor, A.: Izveštaj o radu Gradskog muzeja u Somboru u proteklih 100 godina. RVM 28 (1982–1983) 13–17.
- BOLLÓK 2006 = Bollók Á.: Lehetőségek a honfoglaló magyarság emléanyagának művészeti értékeléséhez. Limes 2006.1., 63–84.
- BÓNA 1987 = Bóna I.: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Köpeczi B. (főszerk.): Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1606-ig. Budapest 1987², 194–234.
- BÓNA 1995 = Bóna I.: Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen 1995.
- BÓNA 1998 = Bóna I.: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998.
- BUDAY 1893 = Buday: Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat. In: A Pallas nagy lexikona, 5. köt., Budapest 1893, 151.
- CIUGUDEAN–PINTER–RUSTOIU 2006 = Ciugudean, H.–Pinter, Z. K.–Rustoiu, G. T. (szerk.): Habitat – religie – etnicitate: descoperiri arheologice din secolele IX – XI în Transilvania. Habitat – Religion – ethnicity: 9th–11th Century Archaeological Finds in Taransylvania. Catalog de expoziție / Exhibition catalogue. Bibliotheca Musei Apulensis 21. Alba Iulia 2006.
- COSMA 2001 = Cosma, C.: Gräberfelder, Einzelgräber und Grabfune unsicheren Charakters aus dem 9.-10. Jahrhundert im Westen und Nordwesten Rumäniens. In: Cosma, C.–Tamba, D.–Rustoiu, A. (szerk.): Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata. Zalău 2001, 499–564.
- DEMO 1996 = Demo, Ž.: Vukovar – Lijeve bara. [kiállítási katalógus] Zagreb 1996, 43–46.
- DEMO 2005 = Demo, Ž.: Refleksni luk srednjovjekovnog groblja Vukovar – Lijeve bara (gr. 92). – The composite bow from the Early Medieval Cemetery of Vukovar – Lijeve bara (Grave 92). ShP 3. ser 32 (2205) 77–85.
- DEMO 2009 = Demo, Ž.: Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture — Vukovar-Lijeve Bara (X–XI. stoljeće) – An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture — Vukovar-Lijeve Bara (10th–11th Century), Musei Archaeologici Zagrabienis Catalogi et Monographie VI/1–2, Zagreb 2009,
- DIENES–KRISTÓ 1978 = Dienes I. – Kristó Gy.: Opponensi vélemények Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. ArchÉrt 105 (1978) 107–129.
- DIENES 1969 = Dienes I.: Megjegyzések Fettich Nándor válaszához. ArchÉrt 96 (1969) 120.
- DIENES 1972 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok. Hereditas [sor.] Corvina Kiadó [Budapest 1972.].
- DIMITRIJEVIĆ 1975 = Dimitrijević, D.: Doba velikih migracija. In: Šajkaška I. (szerk.): Gavrilović, Slavko, Novi Sad 1975, 68–96.
- DIMITRIJEVIĆ 1982a = Dimitrijević, D.: Batajnica – nalazište Velika humka. In: Jevtović, J. (szerk.): Nakit na tlu Srbije iz srednjovjekovnih nekropola od IX - XV veka. Beograd 1982, 49–50.
- DIMITRIJEVIĆ 1982b = Dimitrijević, D.: Jazovo. In: Jevtović, J. (szerk.): Nakit na tlu Srbije iz srednjovjekovnih nekropola od IX - XV veka. Beograd 1982, 40.
- DIMITRIJEVIĆ 1991 = Dimitrijević, D.: [Rec.] Cs. Bálint: Südungarn im 10. Jahrhundert. Studia archaeologica 11. Budapest. 1991. Starinar 42 (1991) 208–217.
- DRAGOTĂ 2006 = Dragotă, Aurel. Aspecte de multiculturalitate spirituală. Rit și ritual funerar în Transilvania și în Europa centeală și de Sud-Est (sec. IX.–XI. P. Ch.) Bibliotheca Septemcastrensis XXIII. Alba Iulia 2006.
- DRAȘOVEAN–MUNTEANU–ȚEICU 1996 = Drașovean, F.–Munteanu, M.–Țeicu, D.: Hodoni. Locuire neolitice târzii și necropola medievală timpurie. – Das Gräberfeld von Hodoni aus dem 11. Jh. Reșita 1996.
- FEHÉR–K. ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962 = Fehér G. - K. Éry K. - Kralovánszky A.: A Közép - Duna - medence magyar honfoglalás- és kora Árpádkori sírleletei. Leletkataszter. Régészeti tanulmányok 2. Budapest 1962.
- FERJANČIĆ 1969 = Ferjančić, Božidar: Sirmijum (sic!) u doba Vizantije. In: Sremska Mitrovica (a borítón: Civitas Sancti Demetrii. Sremska Mitrovica). Felelős szerk.: Prica, Radomir. Sremska Mitrovica 1969, 32–58.
- FODOR 1996 = Fodor I. (szerk.): „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1986.
- FODOR 1980 = Fodor I.: Honfoglalás-kori korongjaink

- származásáról. A verseci és tiszasülyi korong – Zur Ursprung der ungarischen Metallscheiben der Landnahmezeit. Die Scheben von Versec und Tiszasüly. *FolArch* 31 (1980) 189–219.
- FODOR 1981 = Fodor I.: Honfoglaláskori sír Doroszlón. *CommArchHung* 1981, 149–164.
- FODOR 1996 = Fodor I.: Kecel – Vádéi dűlő. In: Fodor I. (szerk.): „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 324.
- GÁLL 2004–2005 = Gáll E.: Burial Customs in the 10th–11th Centuries in Transylvania, Crişana and Banat. *Dacia* 48–49 (2004–2005) 335–454.
- GÁLL 2004–2005 = Gáll E.: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X-XI. századi sír és szórványfegyverleleteinek elemzése. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007):2, 395–474.
- GÖCKENJAN 1972 = Göckenjan, H.: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden 1972.
- GUBITZA-TRENCSENY 1908 = Gubitza K.–Tencsény I.: A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Múzeumának képes kalauza. Zombor 1908.
- GYÖRFFY 1963 = Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (*Geographia Historica Hungariae Tempore Stirpis Arpadianae.*) Band I. Budapest 1963.
- GYÖRFFY 1970 = Györffy Gy.: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata – Étude critique des chartes concernant la formation de la Slavonie. *Levélári Közlemények* 41 (1970):2, 223–241.
- GYÖRFFY 1971 = Györffy Gy.: Die Nordwestgrenze des byzantinischen Reiches im XI. Jahrhundert und die Ausbildung des «ducatus Sclavoniae». In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay (...)* à l'occasion de son cinquantième anniversaire. Hrsg.: de Panat, Adhèmar – de Ghellinck Vaernewyck, Xavier – Brière, Pierre. Braga 1971, 295–313.
- GYÖRFFY 1983 = Györffy Gy.: István király és műve. Budapest 1983².
- GYÖRFFY 1986 = Györffy Gy. (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte: Györffy György. Budapest 1986³.
- HAMPEL 1905 = Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. 1–III. Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1907 = Hampel J.: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
- HÓMAN 1912 = Hóman B.: A honfoglaló törzsek megtelepedése. *Turul* 30 (1912) 89–114.
- HÓMAN-SZEKFŰ é.n. = Hóman B.–Szekfű Gy.: *Magyar Történet I.* Budapest 1939⁶.
- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. *Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán* 2, Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. [Nyíregyháza 2003].
- JANKOVIĆ 1985 = Janković, M.: Beograd u srednjem veku. In: *Arheološko nasleđe Beograda. – Archaeological Heritage of Belgrade- Muzej grada Beograda*. Katalog izložbe 27. Beograd 1985, 105–150.
- JOVANOVIĆ 1977 = Jovanović, V. S.: Prilozi hronologiji srednjevekovnih nekropola u Jugoslaviji i Bugarskoj. *Balcanoslavica* 6 (1977) 141–154.
- KÁICH 2006 = Káich K.: A bogyfák árnyékában. *Tanulmányok Zombor művelődéstörténetéből*. Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság, Újvidék 2006.
- KARÁCSONYI 1901 = Karácsonyi J.: Halavány vonások hazánk Szt. István korabeli határaihoz [idegen nyelvű rezümé nélkül]. *Századok* 35 (1901) 1039–1058.
- KISS 1985 = Kiss, A.: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Friesinger, H.–Daim, F. (Hrsg.): *Die Bayern und ihre Nachbarn*. 2. köt., 217–379.
- KISLÉGHI-NAGY é.n. = Kisléghi Nagy Gy.–Nagy G.: Torontál vármegye őstörténete. In: Borovszky S. (szerk.): *Torontál vármegye*. Magyarország Vármegyéi és Városai. Magyarország monográfiája [sor.] Budapest é. n., 304–328.
- KLAIĆ 1978 = Klaić, N.: Pogled na razvitak srednjovekovne Slavonije (od Ljudevita Posavskog do bune 1573). – Ein Blick auf die Entwicklung Slavoniens im Mittelalter (von Ljudevit Posavski bis zum Bauernaufstand im Jahre 1573). In: *Arheološka istraživanja u Istočnoj Slavoniji i Baranji*. Izdanja HAD, vol. 2. Zagreb 1978, 235–241.
- KNIEZSA 1938 = Kniezsa I.: Magyarország népei a XI-ik században. In: Serédi J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. 2. köt. Budapest 1938, 365–472.
- KMTL = Kristó, Gy. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest 1994.
- KOVAČEVIĆ-DIMITRIJEVIĆ 1959 = Kovačević, J.–Dimitrijević, D.: Srednjovekovna nekropola u Batajnici. *AP* 1 (1959) 151–153.
- KOVÁCS 1985 = Kovács L.: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo - Kultur. *ActaArchHung* 37 (1985) 207–222.
- KOVÁCS 1989 = Kovács L.: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. *Archäologische Untersuchungen der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. *Fontes Archaeologici Hungariae*.

- Budapest 1989.
- KOVÁCS 1991 = Kovács László: Bemerkungen zur Arbeit von Stanojev, Nebojša: Nekropole X-XV veka u Vojvodini. Arheološko društvo Vojvodine. 712 kataloških jedinica. ActaArchHung 43 (1991) 399–424.
- KOVÁCS 1991–1992 = Kovács László: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10-11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka). Zu einigen alten landnahmenzeitlichen Fundmaterialien des Móra – Ferenc – Museums: Oroszlámos – Majdán – Rábé (Csóka). MFMÉ 1991/1992-1, 37–75.
- KRING 1934 = Kring [=Komjáti] M.: A magyar államhatár kialakulásáról. [idegen nyelvű rezümé nélkül]. A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 4 (1934) 3–26.
- KRING 1938 = Kring [=Komjáti] M.: Magyarország határai Szent István korában. [idegen nyelvű rezümé nélkül]. In: Serédi J. (szerk.): Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest 1938, 475–486.
- KRISTÓ et al. 1995 = Kristó Gy. et al. (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged 1995.
- KRISTÓ 1979 = Kristó Gy.: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979.
- KRISTÓ 1980 = Kristó Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak [sor.] Budapest 1980.
- KRISTÓ 1988 = Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet [sor.] Budapest 1988.
- KRISTÓ 1996 = Kristó Gy.: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: Honfoglaló őseink. Budapest [1996.] 207–222.
- KÜRTI 1994 = Kürti B.: Régészeti adatok a Maros torok vidékének 10–11. századi történetéhez. – Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10-10-ten Jahrhundert. In: Lőrinczy G. (szerk.): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged 1994, 369–386.
- LANGÓ-TÜRK 2003 = Langó P.–Türk A.: Honfoglalás kori női sír Szentes Derekegyházi oldal határrészéből. Szentes 2003.
- LANGÓ-TÜRK 2004 = Langó P.–Türk A.: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában, 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. MuKuCsom 2003. Szeged 2004, 203–214.
- LANGÓ-TÜRK 2004a = Langó P.–Türk A.: Előzetes beszámoló a Szentes környékén 2002-ben végzett honfoglalás kori régészeti lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. MuKuCsom (2003) 193–202.
- LANGÓ 2007 = Langó P.: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest 2007.
- LŐRINCZY-TÜRK 2011 = Lőrinczy G.–Türk A.: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátrol. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna-Tisza közi oldalának 10. századi településtörténetéhez. – Gräberfeld des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung. MFMÉ-StudArch 12 (2011) 419–479.
- MARZALI 1895 = Marczali H.: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: Szilágyi S. (szerk.): Magyar nemzet története 1. kötet. Budapest 1895, 3–311.
- MEDELEŢ-TĂNASE-GÁLL 2001 = MedeleŢ, Fl. – Tănase, D. – Gáll E.: X. századi temetőrészlet Vejtén (Temes megye, Románia). ArchÉrt (2001) 99–102.
- MESTERHÁZY 1990–1991 = Mesterházy K.: A Felső – Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. Agria 25–26 (1990–1991) 235–274.
- MILOŠEVIĆ 1962 = Milošević, D.: Srednjovekovna nekropola u selu Lešju kod Paraćina. – Les fouilles de conservation d'une necropole (sic!) de Moyen-âge dans le village Lešje près Paraćin. ZNM 3 (1960/1961) Bgd. 1962, 141–162.
- MÓRA 1932 = Móra Ferenc: Szent királyok pogány magyarjai. In: Ders.: Sokféle – Utazás a föld alatti Magyarországon. Szépirodalmi könyvkiadó [1982].
- NAGY 1953 = Nađ, Š. (=Nagy S.): Naselje iz mlađeg kamenog doba na Matejskom Brodu kod Novog Bečeja. Prethodni izveštaj o radovima u 1952. godini. RVM 2 (1953) 107–117.
- NÉMETH 1975 = Németh P.: Borsova határvármegye kialakulása. 1975.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN 1981 = Parović-Pešikan, M.: Srednjovekovna nekropola u Sremskoj Mitrovici. – Nécropole médiévale à Sremska Mitrovica. Starinar 31 (1981) 179–191.
- PAULER 1899 = Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Budapest 1899².
- PAULER 1900 = Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest 1900.
- PERIŠIĆ-BOJOVIĆ et alii 1981 = Perišić, S.–Bojović, D. et al.: Nakit iz zbirki Muzeja grada Beograda. Muzej grada Beograda, katalog izložbe - 21. Beograd 1981.
- PINTER-DRAGOTĂ-ȚIPLIC 2006 = Pinter, Z. K.–Dragotă, A.–Țiplic, I. M.: Piese de podoabă și vestimentație la grupirile etnice din Transilvania (sec. VII – XII). Alba Iulia 2006.

- RADULESCU-GÁLL 2001 = Radulescu, A.-Gáll, E.: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timișoara) – Csókaerdő. *ActaArchHung* 52 (2001) 155–193.
- REISZIG é. n. a = Reiszig E.: Bács-Bodrog vármegye története. In: Borovszky S. (szerk.): Bács-Bodrog vármegye I–II. Magyarország Vármegyéi és Városai. Magyarország monográfiája [sor.] Budapest é. n., 32–33.
- REISZIG é. n. b = Reiszig E.: Torontál vármegye története. In: Borovszky S. (szerk.): Torontál vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Magyarország monográfiája [sor.] Budapest é. n., 340–341.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék 10. századi történetéhez. Magyarország Honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei [sor.] I. Budapest 1996.
- ROEDIGER 1904 = Roediger L.: Bácsmegyei régiségleletekről. *ArchÉrt* 24 (1904) 261–263.
- SCHULZE 1984 = Schulze, M.: Das ungarische Kriegersgrab von Aspres-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa. *JbRGZ* 31 (1984) 473–514.
- SCHULZE 1991 = Schulze-Dörlamm, M.: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. *JRGZ* 35 (1988). Mainz 1991. 373–478.
- SEBŐK 1994 = Sebők F.: Temesvár, In: *KMTL*, 669.
- SZENTKLÁRAY é. n. = Szentkláray J.: Temes vármegye története. In: Borovszky S. (szerk.): Temes vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Magyarország monográfiája [sor.] Budapest é. n., 246–247.
- SZŐKE 1962 = Szőke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962.
- SZŐKE 2004 = Szőke B. M.: A határ fogalmának változásai a korai középkorban (Adatok a Kerka-vidék kora középkori településtörténetéhez). – Changes in the concept of border in Early Medieval Period – Some data to the settlement history of the Kerka region. *Zalai Múzeum* 13 (2004) 161–176.
- STANOJEV 1989 = Stanojev, N.: Nekropole X-XV veka u Vojvodini. *Arheološko društvo Vojvodine*. 712 kataloških jedinica. Novi Sad 1989.
- TAGÁNYI 1903 = Tagányi K.: Gyepű és gyepűelve. *MNy* 9 (1903) 97–104, 145–152, 201–206, 254–266.
- TAKÁCS 1994 = Takács M.: Bodrog 2. In: *KMTL*, 115–116.
- TAKÁCS 1997 = Takács M.: A 10. századi magyar-szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés KRISTÓ Gyula: A magyar állam megszületése. Szeged 1995. c. könyvéről.) *Századok* 131(1997)/1, 168–215.
- TAKÁCS 2006a = Takács M.: A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások. Kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében. In: *Korall, társadalomtörténeti folyóirat* 24–25, 7 (2006) július, 163–202.
- TAKÁCS 2006b = Takács, M.: Siedlungsgeschichtliche Auswertung. In: Daim, F.–Laueremann, E. (Hrsg.) *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Mainz 2006, 211–252.
- TOČÍK 1968 = Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Bratislava 1968.
- TÓTH 1994 = Tóth S.: Zablapár. In: Mikó Á.– Takács I. (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Budapest 1994, 208–210.
- ȚIPLIC 2006 = Țiplic, I.: *Necropole medievale timpurii din Transilvania (sfârșitul sec. al XI – prima jumătate a sec. XII)*. In: Pinter, M.–Zeno, K.–Dragotă, A.–Țiplic, I. M. (szerk.): *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII)*. Bibliotheca Septemcastrensis XII. Editura Economică [București] 2005, 133–156.
- VINSKI 1959 = Vinski, Z.: *Ausgrabungen in Vukovar*. *AI* 3 (1959) 99–109.
- VÉKONY 1983 = Vékony G.: A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In: Tőkei, F. (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok (Tanulmányok)*. Körösi Csoma Kiskönyvtár [sor.] Budapest 1983, 215–225.
- VINSKI 1971 = Vinski, Z.: Haut moyn age (sic!). In: Novak, G. (főszerk.): *Recherches et résultats. Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP*. Bgd. 1971, 375–397.

DIE SÜDLICHE AUSDEHNUNG DES SIEDLUNGSGEBIETES DER LANDNEHMENDEN UNGARN

Der Zielsetzung der vorliegenden Arbeit nach wird die Problematik der südlichen Verbreitungsgrenze der Gräberfelder der landnehmenden Ungarn tiefer erörtert. Die Aktualität des Themas gibt die Tatsache, dass die Südgrenze des Verbreitungsgebietes der mit den landnehmenden Ungaren verbundenen Fundmaterials in der Forschung weitgehend unterschiedlich dargestellt wird, besonders wenn man nicht nur die archäologische Fachliteratur der vier modernen Staaten der Region (Kroatien, Rumänien, Serbien, Ungarn), sondern auch die deutschsprachige Fachliteratur in Betrachtung zieht. Oft werden auch historische Konstrukte kartiert. Dagegen liefert nur das archäologische Material, und zwar vor allem die topographische Analyse der Verbreitung besonderer Gräberfeldtypen ausreichende Angaben für eine begründete Rekonstruktion.

Wir sollen auch betonen, dass unsere Datensammlung sich nur auf diejenige Gräberfelder, bzw. Streufunde erstreckte, die mit der waffentragenden Elite der landnehmenden Ungarn, d.h. mit der Hampelschen Gruppe „A“ identifizierbar waren. Die Reihengräberfelder des 10–11. Jahrhunderts werden wegen ihren umstrittenen, aller Wahrscheinlichkeit nach polyethnischen und von Region zu Region wechselnden ethnischen Hintergrund außer Acht gelassen.

Das zweite Kapitel bietet die Übersicht der Fachliteratur nicht nur hinsichtlich der verschiedenen Darstellungen der analysierten Verbreitungsgrenze, sondern auch mit Rücksicht auf die verschiedenen Interpretationen dieser Grenze im Spannungsfeld der Begriffe Siedlungsgrenze bzw. Machtbereich. Der deutschsprachige Aufsatz von Attila Kiss (KISS 1985, 217–379) ist von besonderer Wichtigkeit für unsere Arbeit. Der Autor argumentiert nämlich dafür, dass die Südgrenze des Verbreitungsgebietes, wo die Gräberfelder der landnehmenden Ungaren als geschlossene Einheit vorkommen, im Großen und Ganzen mit jenen modernen Grenze identisch sei, die nach dem Ende des I. Weltkrieges als neue Südgrenze des ungarischen Staates gezeichnet wurde. Es soll an dieser Stelle auch daran hingewiesen werden, dass die Argumentation von Attila Kiss sich auch ausschließlich auf die topographische Auswertung des Fundmaterials der waffentragenden Elite der landnehmenden Ungarn stützte. Die Grundfrage unseres Aufsatzes ist daher, ob seine These stichhaltig sei oder nicht. Die Besprechung seiner Argumentation ist auch deshalb aktuell, denn sie in der deutschen Fachliteratur von Mechtild Schulze-Dörlamm (SCHULZE 1984, 473–514, SCHULZE 1991, 373–478) übernommen und an den Verbreitungskarten ihrer diesbezüglichen

Publikationen auch graphisch dargestellt wurde.

Im ersten Teil des dritten Kapitels unseres Aufsatzes werden die südlichsten der behandelten 127 Fundorte in ihrer topographischen Reihenfolge aufgezählt. Diese Fundorte sind: Mohács (Ung.), Zmajevac/Vörösmart (Kro.), Bogojevo/Gombos (Ser.), Apatin (Ser.), Vukovar/Valkóvár (Kro.) Bač/Bács (Ser.), Čelarevo/Tship/Dunacseb, (Ser.), Stepanovićevo/Újfutak (Ser.), Batajnica (Ser.), Vojka (Ser.) Pančevo/Pancsova (Ser.), Vršac/Versec (Ser.) Deta/Detta (Rum.) Timișoara/Temesvár (Rum.), Felnac/Fönlak (Rum.).

Im zweiten Teil desselben Kapitels untersuchen wir die räumliche Eigenartigkeiten der Verteilung der Gräberfelder der ungarischen Landnahmezeit. Es kann festgestellt werden, dass diese Gräberfelder eine mosaikartige Verbreitung zeigen. Im Gebiet der Batschka/Bačka/Bácska, Banat/Bánát und Syrmien/Srem/Szerémség gibt es insgesamt acht Mikroregionen, wo dieses Gräberfeldtyp vorkommt. Zwischen diesen Mikroregionen liegen aber mehrere andere, so z.B. der Batschkaer Lössplateau (ung. Közép-Bácskai löszplató oder Telecskai dombok), wo es kein Fundort dieser Art nachweisbar ist.

Am Ende des Aufsatzes werden die Ursachen dieser eigenartigen topographischen Situation analysiert. Es wird darauf hingewiesen, dass es auch andere Regionen im Karpatenbecken gibt, wo ein ähnliches Bild nachweisbar ist, z.B. die Kleine Tiefebene/Kisalföld. Es ist besonders bemerkenswert, dass die Gräberfelder der landnehmenden Ungaren nicht nur im Süden des Karpatenbeckens, sondern auch in der Kleinen Tiefebene sich am Rande der Inundationsgebiete erscheinen. Diese räumliche Verteilung hängt mit der Lebensweise der Landnehmenden, nämlich mit der Großviehhaltung zusammen. Die als leer erscheinenden Gebiete sind zum Teil für das Hirtenleben ungeeignet – die Sand- und Lösshochländer –, zum Teil aber unerforscht. Der zweite Faktor darf auch nicht außer Acht gelassen werden, denn zufällig zum Vorschein gekommene Einzelfunde deuten in diesen Regionen doch auf die Anwesenheit der landnehmenden Ungaren hin. Demzufolge ist die Schlussfolgerung von Attila Kiss, die Ausklammerung der südlichen Gebiete des Karpatenbeckens aus dem Verbreitungsgebiet der Gräberfelder der landnehmenden Ungaren nicht stichhaltig. Da dieses Verbreitungsbild in mehreren Gebieten des Karpatenbeckens vorkommt, ist es viel mehr mit naturgeographischen Ursachen und aller Wahrscheinlichkeit nach mit der spezifischen Lebensweise der behandelten, frühmittelalterlichen *Ethnos* zu deuten.